

Kouwe Drukte

Jaargang 23 - nummer 66 - oktober 2019 uitgave van

De Doolster verzamelkring

Inhoud

Omslag en zo.....	3
Noorsche schaatsen in Nederland 1885-1895 (deel 2).....	4
Schaatsbibliotheek (37): Een Canadees contact.....	10
Scandinavische aanwinsten.....	14
Column.....	15
Schaatshistorie.nl.....	16
Koninklijke ansichtkaarten met een verhaal.....	18
Het uitdagen bij schaatsen en andere volksvermaken.....	22
Skate- en de barokgitaar.....	31
Schaats met neusbekleding.....	32
De Dream, mijn Elfstedentocht.....	33
Kloezeman op eigen houtje.....	36
Schaats- en ijsstokken.....	38
In de schroef.....	41
Boek en zopie 66.....	42
Colofon.....	43

Medewerkers

Jan Biegelaar, Hedman Bijlsma, Pieter Breuker, Els Harinck, Harry Karssies, Matthy van Klaveren, Gerard Kloezeman, Theodoor van der Kooi, Frits Locher, Niko Mulder, Aad van den Ouweelen, Teun Wanink, Edith Wassenaar, Jan de Wit, Wim Zonneveld

ISSN 1572-4476

Omslag en zo

Er is een tijd geweest dat er een stormloop van kwijlende en geilende verzamelaars op een schaatsenmakerscatalogus plaatsvond als er tijdens een Poolsterbijeenkomst iemand was die er eentje bij zich had. Zo zeldzaam zijn die dingen. Tegenwoordig staan er tientallen op *Schaatshistorie.nl* en daarvan is die van Frisia uit IJlst (omslag op de **voorkant** van dit nummer) van net in of na de oorlog nog niet eens de meest bijzondere. Je kunt ze downloaden, openklikken, doorbladeren en vergelijken dat het een lieve lust is. De zegeningen van de digitale samenleving ...

Bijna net zo schaars als catalogi zijn schaatsenrijderswalsen uit Nederland. Kunstrijden en ijsdansen op muziek waren en zijn nu eenmaal niet zo populair bij ons. Wat dat betreft is de wals op de **achterzijde** typerend: er wordt namelijk helemaal niet gewalst, maar met zijn vijven aan de stok gereden. Gegleden liever, zoals de titel *The Skating Glide* aangeeft. Die stok heeft knop noch haak en je kunt je afvragen of Matthy van Klaveren hem in zijn collectie had willen opnemen. Verderop in dit nummer lees je meer over de haken en ogen van **schaatsstokken**.

De wals van Philip Kruseman uit 1915 heeft ook raakvlakken met de **bijzondere gitaar** van Edith Wassenaar. In haar artikel kondigt ze aan hierop twee Nederlandse schaatsliedjes te spelen tijdens de Najaarsbijeenkomst. Als je dit leest hebben we die net achter de rug en als je er bij was klinken haar klanken je vast nog als muziek in de oren.

Via Kruseman op de achterzijde ben je met een flauw Chinezengrapje al heel snel bij Kloezeman ergens binnenin deze *Kouwe Drukke*. Gerard gaf gehoor aan onze oproep in het vorige nummer en bijt het spits af met zijn **Elfstedentocht op eigen houtje**. Aangezien hij schrijft zoals hij schaatst - met een brede polderslag - is er na drie pagina's nog geen meter gereden. We zouden zeventien (!) pagina's nodig hebben voor de hele tocht. Hoe boeiend zijn verslag ook is, die ruimte hebben we hem niet gegund.

Over breed van stof gesproken: Pieter Breuker daagt ons negen pagina's lang uit om onze schaatsbril eens af te zetten en breder om ons heen te kijken. Hij zoekt en vindt **verbanden met andere sporten en vermaken** en plaatst zo de voorgeschiedenis van de Friese hardrijdrijen in een ander daglicht.

Harry Karssies kruipt in de huid van koningin en prinses en meent op oude **ansichtkaarten** hun weerzin tegen paparazzi te ontdekken. Een vorstelijke bijdrage.

Wim Zonneveld vervolgt de introductie van de **Noorse schaats**

in Nederland. Aad van den Ouweelen **slijpt in de schroef**, Jan Biegelaar presenteert een **fraaie schaats** die zijn neus niet wil schenden en Teun Wanink komt nooit met lege handen terug uit **Scandinavië**.

Voor ieder wat wils, hoewel we ook veel kopij hebben moeten doorschuiven. Soms heeft de *Kouwe Drukke* wel eens een te krap jasje.

Niko Mulder

Noorsche schaatsen in Nederland 1885-1895 (deel 2)

In de vorige *Kouwe Drukke* beschreef Wim Zonneveld hoe de Nederlandse hardrijders bij internationale wedstrijden in de oertijd van deze discipline in aanraking kwamen met de hoge noren van hun Scandinavische tegenstanders. In december 1890, bij internationale wedstrijden in Heerenveen, is Jan Houtman uit Haarlem de eerste Nederlander die de overstap van houten schaatsen naar hoge noren waagt. Dat ging hem nog niet zo goed af ...

Aanpassingsproblemen

Dat de Nederlanders het aanvankelijk moeilijk hebben met aanpassen, blijkt ook tijdens het Wereldkampioenschap op 6 en 7 januari 1891 in Amsterdam. Joe Donoghue heerst met ruime overwinningen op alle afstanden (½, 2, 1 en 5 mijl, in die volgorde), vóór Klaas Pander en de Duitser August Underborg uit Hamburg. Van Houtman had men veel meer verwacht dan zesde en zevende plaatsen en een opgave op de 5 mijl; mogelijk door aanpassingsproblemen. De wielrenner-schaatser A.L. Couvée, een Delftse student, rijdt ook 'op Noorsche schaatsen, model Hagen', net als Underborg. De herkomst daarvan is onduidelijk. Maar hij vervangt ze toch liever op dag twee: 'Couvée reed veel mooier en vaster dan den vorigen dag, toen hij bijna geen rustige streek maakte. Den eersten dag reed hij op Noorsche schaatsen, den tweeden op het model De Salis-Buttingha Wichers.'

Toch kan het ook anders. In december wordt Mar-

ten Kingma bij zijn langebaandeboot tweede op de mijl voor professionals in Heerenveen, achter de Engelsman James Smart. Op 17 januari wint hij de mijl in Amsterdam en op 19 januari zowel de ½ mijl als de mijl op de Paterswoldse Plas-sen bij Groningen. Van de race in Amsterdam is bekend dat hij daar 'als enige reed op Noorsche schaatsen'¹ en waarschijnlijk was dat bij de andere wedstrijden ook het geval. Talent gaat hier samen met snel aangeleerde techniek.

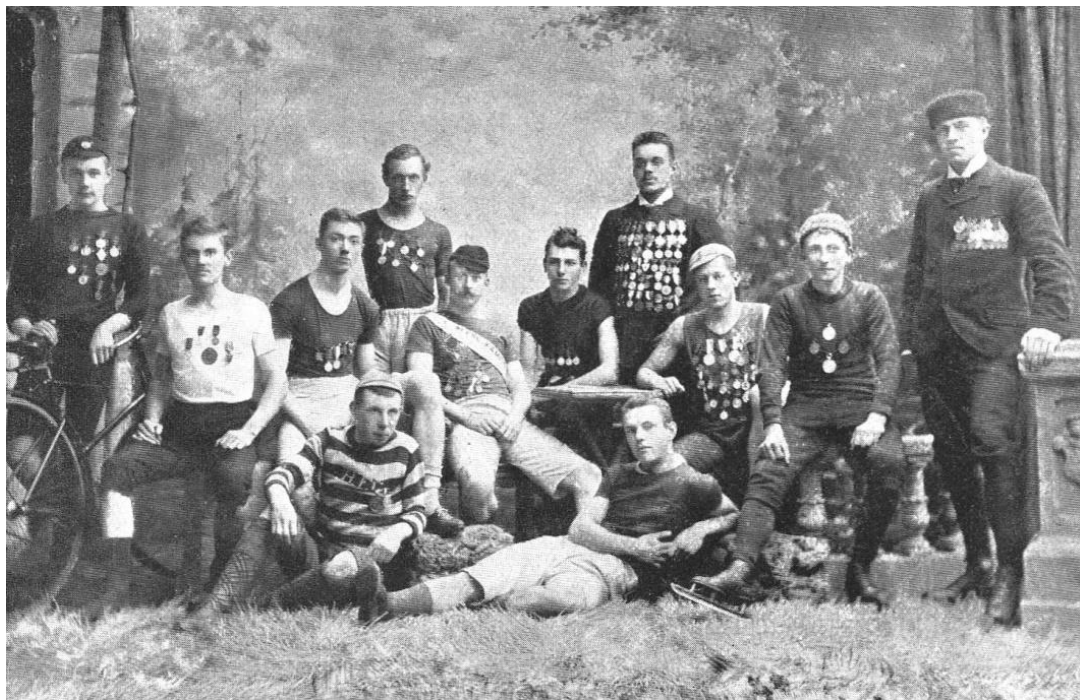
Jaap Eden

Jaap Edens eerste grote toernooi is het WK van januari 1891, hoewel hij alleen meedoet aan de twee kortste afstanden, met overigens opmerkelijke resultaten: ½ mijl derde en mijl vierde. Hij rijdt 'op schaatsen van den heer K. Pander, zijn leermeester'.² Het zijn de schaatsen waarop Jaap op de langebaan debuteerde, op 16 december 1890 op een mijl-wedstrijd op het Abcouder Meer, waar Klaas wint en Jaap tweede wordt. Mulier schrijft in *Wintersport*: 'Jaap Eden reed eerst op gewone friesche schaatsen, toen kocht hij voor f 5 van K. Pander een paar oude Wichers de Salis, waar hij te Abcoude zijn eersten prijs op won; daarna reed hij, op aanraden van zijn leermeester op lage (roode) Noren en ten slotte op hooge Noorsche schaatsen.'³

Berlijn, Europese kampioenschap, 23 en 24 januari 1891. V.l.n.r. Grundén, Norseng, Eden en Pander.

Bron: Mulier, *Wintersport*, p.107.

Op een foto genomen bij het Europees kampioenschap van 23 en 24 januari 1891 in Hamburg, waar Jaap en Klaas Nederland vertegenwoordigen, staan, naast de Zweed Oskar Grundén en de Noor Adolf Norseng, Jaap zo te zien (het is niet heel gemakkelijk te onderscheiden) op 'lage' noren en Klaas op 'hooge'.

Het toernooi eindigt overigens onbeslist tussen Grundén, Norseng en Underborg, omdat niemand van hen volgens de dan geldende regels meer dan één afstand wint. Pander en Eden rijden alleen de ½ mijl en de mijl en trekken zich daarna terug. Klaas beëindigt in Hamburg zijn wedstrijdcarrière en zal zich gaan toelagen op het trainen van zijn jonge stadgenoot.

Damiaatjes

Op een befaamde foto van de Haarlemsche Athletieke Club 'De Damiaatjes', met twaalf uitzonderlijke Spaarnsteedse sporttalenten groepsgewijs opgesteld, maakt Jaap er een speciaal punt van zijn nieuwe ('hooge') Noren te showen. De Damiaatjes worden opgericht op 2 mei 1891. De groepsfoto verschijnt in *Nederlandsche Sport* van 13 februari 1892 en zal dus vermoedelijk ('Hierbij heb ik het genoeg den

Groepsfoto van H.A.C. 'De Damiaatjes', circa januari 1892. Uiterst rechts Jaap Eden (met noren) en Klaas Pander.

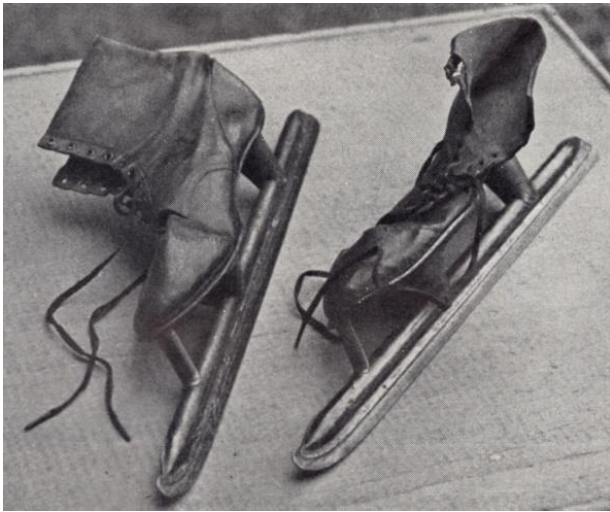
Bron: *Nederlandsche Sport* 11:499, 13 februari 1892.

lezers een photographie van eenige leden van "De Damiaatjes" aan te bieden, zegt 'B.' in een toelichting) in januari genomen zijn.

Na de streng-'barre' winter van 1890-1891, is die van het jaar erna zo mild, dat er in Nederland nauwelijks wedstrijden gereden worden. Jaap wijkt uit naar het buitenland, waar hij in Hamburg op 19 januari tweede wordt op de mijl achter de Duitser Heinrich Ehrhorn en op 26 januari bij het toernooi om de Orange Cup op de Lingay Fen bij Cambridge de Engelsman Tebbutt verpletterend verslaat. Het klinkt alsof zijn noren hem uitstekend bevallen.

Op 21 februari 1892 wordt in Amsterdam op het Museumterrein een stukje Nederlandse ijsport-historie geschreven. De Amsterdamsche Hockey Club, opgericht op 28 januari dat jaar, speelt zijn eerste wedstrijd, in de ijsvariant genaamd 'bandy', tegen 'eenige liefhebbers uit Overveen en Haarlem.' Beide teams bestaan vrijwel volledig uit voetballers van clubs als R.A.P., en

H.F.C. en Haarlem, wat betekent dat bij het team 'liefhebbers' ook Pander en Eden opgesteld staan. Omdat er discussie is over een van de doelpunten, is de einduitslag 4 of 5 tegen 2 voor Amsterdam. De aanwezigen krijgen en passant nog iets bijzonders te zien: 'Kwart na tienem kwamen de Haarlemmers op het terrein en werden fluks de schaatsen onder gebonden en maakten de spelers zich gereed om te beginnen, terwijl wij nog even Eden konden bewonderen, die op zijn noorsche schaatsen eenige malen de buitenbaan omvloog.'⁴

'Beroemde schaatsen: de Noren, waarop Jaap Eden zijn vele successen behaalde'.

Bron: H.J. Looman, *Op Glad IJs, over schaatsers en schaatsenrijders*.

Uitg. Elsevier, Amsterdam, 1948. Fotokatern bij p. 80

Meer noren op de baan

Vanaf 1892 zijn er meerdere Nederlandse rijders waarvan in krantenverslagen wordt aangegeven dat zij op noren meedoen aan wedstrijden. Op 22 januari 1892 is er (schaars in deze kwakkelwinter) in Deventer een wedstrijd over 1 mijl, die wordt gewonnen door het nieuwe talent Ype Rodenhuis Jr., een Fries uit Apeldoorn, op Wichers-de Salis. De verrassende nummer twee is de bekende Rotterdamse wielrenner C.A. de Koning: '[H]ij had zelfs nog nooit een schaatsenwedstrijd gezien. Hij rijdt Noorsche schaatsen, bezit veel snelheid, ofschoon men 't niet

zou zeggen, als men hem ziet rijden: eenigszins stijf en alsof het hem veel moeite kost voort te komen.'⁵ De Koning beperkt zich verder tot het rijwiel.

Op 5 januari 1893 is er een mijl in Zwolle. Ype Rodenhuis heeft samen met de Fries Albert van Wely uit Leeuwarden en ook Jaap Eden en Marten Kingma in december in Hamar getraind en het viertal is net terug. Rodenhuis en Van Wely rijden in Zwolle allebei op noren: Rodenhuis 'weet op zijne Noorsche schaatsen ook uitstekend de bochten te maken' en Van Wely 'heeft een vluggen slag en rijdt ook op Noorsche schaatsen, voor het hardrijden op lange afstanden zeker wel de beste.'⁶ Ongetwijfeld meegebracht uit het hoge noorden. Ze maken de snelste tijden in de voorronde, maar in de skate off van de snelste vier vallen ze allebei, waardoor de overwinning gaat naar de Utrechtse medicijnenstudent Maurits Cartier van Dissel: 'Het is te wenschen, dat van Dissel, die nu nog Wichers Salis-schaatsen gebruikt, zich ook het rijden op de Noorsche schaatsen zal eigen maken.'

Dat het rijden op noren populairder wordt, blijkt wel uit het feit dat ook nog drie minder bekende rijders erop staan: J. Vervoort uit Deventer, Jan Fockema, een Arnhems wielertalent dat normaal rondsprint op de wielersbaan aldaar ('heel best schijnt hij echter nog niet thuis te wezen op zijn Noorsche schaatsen'), en een Amsterdammer onder de schuilnaam *Tryagain*. Marten Kingma wint op dezelfde dag de ½ mijl bij de professionals.

Op 11 januari zijn er internationale wedstrijden op het Paterswoldse Meer, waarbij Jaap Eden een wereldrecord rijdt op de 1500 meter, die volgens de regels van de nieuwe Internationale Eislauf Vereinigung, opgericht in Scheveningen in 1892, de mijl vervangt: 2.35,0; tweede wordt Rodenhuis, derde Van Wely. Jaap wint ook de 5 km. Op 12 januari wint Van Wely in Heerenveen het 'Meesterschap van Friesland' over 1500 meter; van de Friese rijder Van Sminia uit Oudkerk wordt gemeld: 'ongelukkig sloeg hij met

zijne Noordsche schaatsen in een plekje tomijns [= bomijns, red.] en viel even voor het eindpunt.⁷

Op 13 en 14 januari 1893 zijn er in Amsterdam op het Museumterrein de overbekende eerste wereldkampioenschappen van de nieuwe internationale bond. Jaap Eden wint achtereenvolgens de 1500 m., 5 km. en 500 m. en is wereldkampioen. Jaap rijdt op noren⁸ en dat kunnen we ook aannemen voor alle Scandinaviërs: Rudolf Ericson (tweede) en Bernhard Bruzelius uit Zweden, en Filip Petersen (derde), Oskar Fredriksen (rijdt de 5 km. niet uit) en Einar Halvorsen (start niet op de 10 km.) uit Noorwegen. Onder de Nederlandse deelnemers zijn Van Sminia en Vervoort, van de laatste wordt opnieuw vermeld dat hij op het *'Noorsch model'* rijdt. De talentvolle Cartier van Dissel profiteert op de 10 km. van het feit dat Jaap Eden op die afstand opgeeft na een val. Van Dissels tijd (23.04,0) geldt daardoor als eerste nationaal record op die afstand. Hij heeft de eerdere goede raad ter harte genomen: hij valt weliswaar op de 1500 m. maar rijdt *'met groote krachtige slagen op Noorsche schaatsen, die hij eerst kort te voren zich aangeschaft had.'*

Verder

Muliers *Wintersport* wordt in de loop van 1893 gepubliceerd en hij schrijft hierin: *'de Noorsche en Zweedsche schaatsen, die men nu bij Godager, bij Harald Hagen en in Zweden kan koopen zijn op het oogenblik het resultaat van het zoeken naar de meergenoemde verbeteringen. De kegelvormige verbindingstukken brengen de schokken van het afzetten niet met een hoek doch rechtstandig over op den onderbouw. De Zweedsche en Noorsche schaatsen, zooals die nu in gebruik zijn, zijn dan ook de "beste in gebruik". Jammer dat ze hier oneindig veel te duur zijn en jammer dat ze nog niet voldoende in ons land worden gemaakt.'*

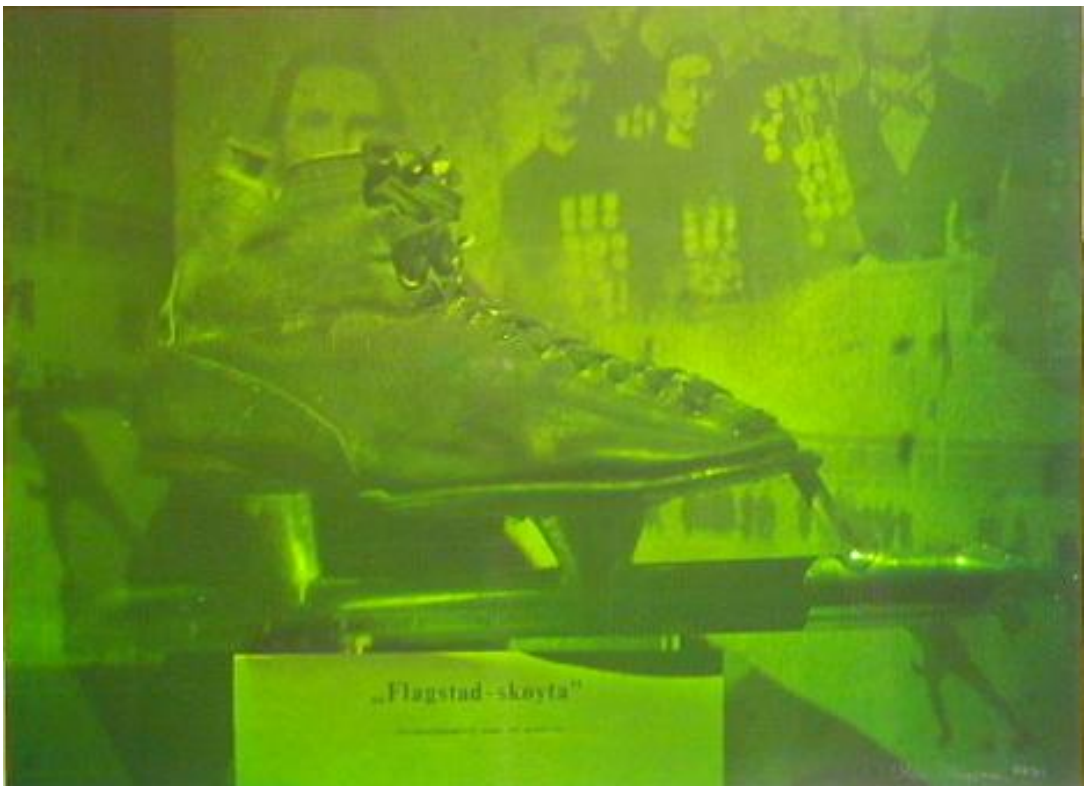
Zo arriveren we in 1894, het jaar van het eerste WK voor professionals op 10-11 januari in Zwolle. Hagen wint vóór Marten Kingma op noren. Buiten mededinging rijden ook Rodenhuis en

[Fabricaat van O.M. Flagstad, Hamar, circa 1890.](#)

[Hedemark Museet, Hamar.](#)

[Hologram en foto Olav Skipnes.](#)

[Einar Halvorsen en Filip Petersen, beiden uit Hamar, reden ongetwijfeld op schaatsen van Flagstad.](#)

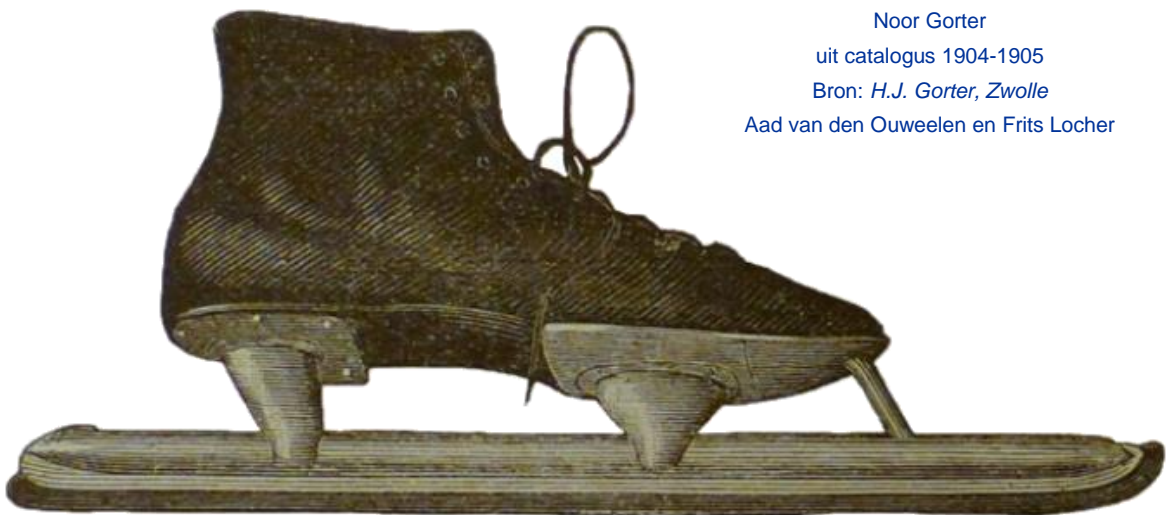
Van Sminia rondjes op de baan. De verslaggever vindt Rodenhuis' stijl 'lang en krachtig' maar enigszins 'wild'; 'Sminia rijdt sierlijker, zoo licht als een veer, maar minder snel; hij is thans geheel op zijn Noorsche schaatsen thuis en maakt de bochten mooi.'⁹ Dat Henri Gorter, schaatsenmaker in spé, daar voor het eerst *Noorsche schaatsen* ziet, lijkt onwaarschijnlijk. Als wielrenner Jan Fockema, die hij al sinds 1891 op de wielersbaan tegenkomt, en rijder J. Vervoort uit Deventer, al in januari 1893 met noren aan een wedstrijd in Zwolle konden deelnemen, is de kans groot dat ook Henri er al eerder mee in aanraking is gekomen.

Verkooppunt in Nederland

Hoe dit ook zij, Ype Rodenhuis is ondertussen helemaal om en wordt een enthousiast pleitbezorger. Hij heeft ook nog een vlotte pen en in januari 1894 schrijft hij in het sportblad *De Athleet* 'Een korte nabetrachting' van het seizoen. Hij wil 'een oogenblik stilstaan bij hetgeen ik dezen winter gezien heb, bij een schrede voorwaarts in onze ijssport, n.l. bij het toenemend gebruik der Noorsche race-schaatsen. Het is, dunkt mij, een uitgemaakt feit, dat deze Noorsche schaatsen verreweg de beste zijn voor wedstrijden op de lange baan. Vooral in de bochten genieten zij de voorkeur boven ieder ander model. (Een goed adres er voor is Mrt. Kingma, Grouw. Eden won er verleden jaar

wereldkampioenschap op). Het is dan ook daarom dat de Clubs verscheidene der beste Nederlandsche rijders een paar deed toekomen, om er zich op te oefenen en, zoo mogelijk, er op uit te komen.' Blijkbaar is Marten Kingma in staat, op welke manier dan ook, Noorsche schaatsen te leveren.

En Ype heeft nog een technische tip: '*Men is gewoon op Friesche of Wichers-de-Salis te rijden en werkt nog al vrij veel met de punt der schaats. Nu komt men op een geheel ander model en wil steeds doorgaan met de punt der schaats te werken. Men zet eerst de punt op het ijs, laat daarna de geheele schaats er op komen, licht dan den hiel op en zet daarna met de punt af. Wat is het gevolg er van? Zoodra men de punt op het ijs zet, snijdt deze er vrij diep in, en zet men daarna weer met de punt af, dan steekt men deze wederom veel te diep in het ijs, hetgeen niet alleen de vaart vermindert, maar ook het lichaam een geheel andere richting geeft, waardoor de streek veel te krom wordt. Mijns inziens is het 't beste de schaats in eens vlak op het ijs te zetten en haar er ook in de geheele lengte in eens af te nemen. Hierdoor voorkomt men dat men twee keer de punt in het ijs drukt, waardoor natuurlijk veel kracht verloren gaat en liet lichaam behoudt bovendien een veel meer recht vooruitgaande richting.'*¹⁰

Noor Gorter

uit catalogus 1904-1905

Bron: H.J. Gorter, Zwolle

Aad van den Ouweelen en Frits Locher

Noren van Gorter

In november 1894 opent Henri Gorter zijn fabriek in Zwolle. In februari 1895 rijdt hij binnen twee weken mee in zes wedstrijden, vaak over 1500 m., waarschijnlijk om zijn schaatsen te testen. In Zwolle valt hij, in Kralingen geeft hij op, maar daarna gaat het beter, met tweede en derde plaatsen in Gouda, Edam, Leeuwarden en Kampen, zij het op handenvol seconden achter gelouterde winnaars als Rodenhuis en Van Wely. Hij schakelt Rodenhuis en Kingma in als reclamemakers.

Rodenhuis schrijft een aantal enthousiaste brieven naar *Nederlandsche Sport* en op 8 februari doet het tweetal in Zwolle wereldrecordpogingen op Gorter-schaatsen. Rodenhuis slaagt op de 25 km. (54.43.2), met als gangmakers Kingma en de Zwolse wedstrijdrijders B. Thijssen en Teunis ter Molen, die ook op Gorters model rijden. Kingma zelf heeft minder succes bij eenzelfde poging op de 500 m.¹¹

En zo verder, uiteindelijk op weg naar de Ballangrud en de Viking van Havekotte.

Wim Zonneveld

¹ groups.yahoo.com/group/skate/message/12006, post van 'Markoo', 'pre-history Netherlands', 19 april 1999

² *Nederlandsche Sport* 10:442, 10 januari 1891

³ Mulier, *Wintersport*, 1893, p.112

⁴ *Nederlandsche Sport* 11:501, 27 februari 1892

⁵ *Het Nieuws van den Dag* 26 januari 1892

⁶ *Leeuwarder Courant* 7 januari 1893

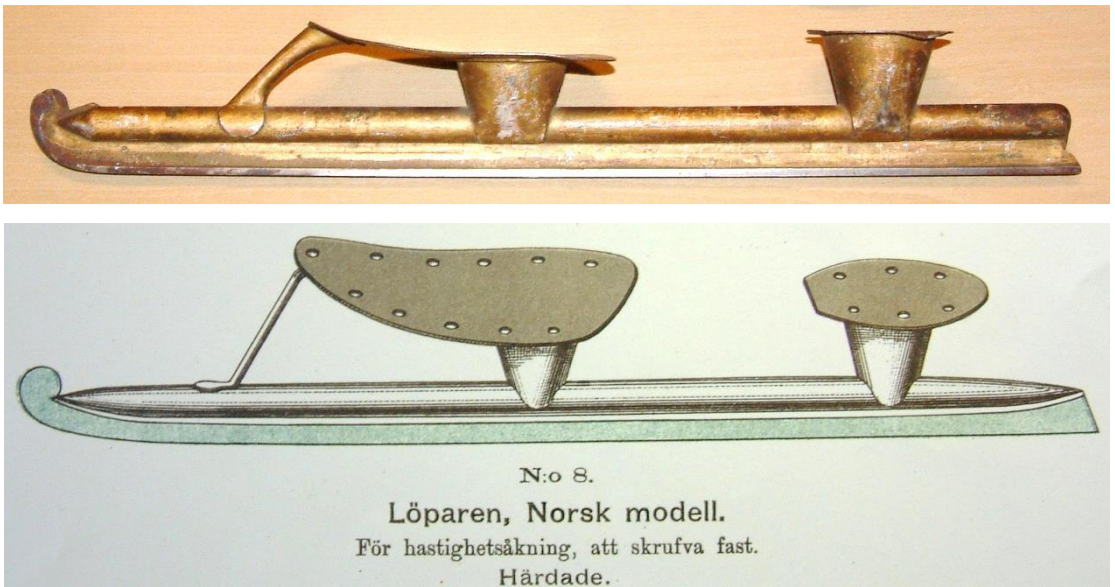
⁷ *Provinciale Drentsche en Asser Courant* 14 januari 1893

⁸ *Het Nieuws van den Dag* 14 januari 1893, *Algemeen Handelsblad* 15 januari 1893

⁹ *Het Nieuws van den Dag* 13 juni 1894

¹⁰ *De Athleet* 2 (Bijlage), 20 januari 1894

¹¹ *De Athleet* 3:7, 14 februari 1895

Twee onderschroefmodellen uit de pionierstijd van de hoge noor.

Boven: een experimenteel model van Axel Paulsen uit de jaren 1880. Onbekend fabricaat.

Collectie Oslo Skøytemuseet. Foto Niko Mulder

Onder: model no. 8 uit het assortiment van C.W. Dahlgren, Eskilstuna, Zweden.

Bron: Illustrerad Katalog från C.W. Dahlgren Eskilstuna - niet gedateerd (1893). Collectie Företagsarkiv, Eskilstuna.

SCHAATSBIBLIOTHEEK 37

Een Canadees contact

Hoe lang is het geleden, dat het heel gewoon was om brieven te schrijven of te typen? Die stuurde je naar buitenlandse adressen op zoek naar aanwinsten voor de schaatsbibliotheek. Sommige (beter gezegd: de meeste) werden nooit beantwoord. Andere resulteerden – dikwijls enkele maanden na verzending van die brief - in een verrassende uitbreiding van het boekenbezit. En soms was zo'n brief de aanzet voor een jarenlang contact.

In 1966 – meer dan een halve eeuw geleden! – schreef ik zo'n brief naar Howard Overend in Dawson Creek, Brits-Columbia. Ik had iets gelezen over de verschijning van *A News Medium for Canadian Speed Skating Clubs*. Dat blaadje heette *The Racer* en als rechtgeaarde 'sneuper' - persoon (niet-vakgeleerde) die een bep., inz. historische wetenschap uit liefhebberij beoefent, aldus het *Frysk Wurdboek* - leek me dat een welkome toevoeging aan mijn bronnenmateriaal. Ik kreeg zowaar enkele nummers van *Volume 2* (tweede jaargang). Inderdaad: een eenvoudig blaadje van enkele aan elkaar geniete pagina's.

John Hurdis

Niet lang daarna kwam ene John Hurdis in beeld. In die eerste blaadjes stond hij nog ver-

meld als *Exec-Secretary* van de toenmalige *Canadian Amateur Speed Skating Association*. Een jaargang later was Hurdis al *President* van de bond. Na zijn aftreden in 1970 nam deze man het stokje over van Howard Overend als *Editor* (redacteur) van het blad. Vrijwel tegelijkertijd verscheen in de colofon de naam van Hedman Bijlsma als *Foreign Correspondent Netherlands*. Overend had mijn naam ingeseind en vanaf dat ogenblik voerden John Hurdis en ik een intensieve briefwisseling. In het verlengde daarvan schreef ik regelmatig bijdragen voor zijn blad onder de kop *News from Holland*. Ik bouwde een papieren vriendschap op met de man, die in zijn geboorteland Engeland al secretaris was van de 'Birmingham Mohawks Ice Racing Club' en zich na zijn emigratie naar Canada (februari 1952) ontwikkelde tot een gepassioneerd bestuurder én schaatshistoricus. Van 1972 tot 1976 was hij opnieuw voorzitter van de bond.

Ik genoot in die tijd van onze correspondentie en zeker van de inhoud van *The Racer*, die steeds lezenswaardiger werd. Het waren nog net de jaren waarin daar de discussie woedde of je bij het hardrijden moest vasthouden aan het in Canada en ook de Verenigde Staten populaire *pack style skating* (wedstrijden met meerdere

THE RACER APRIL 1971 PAGE 3

news from
HOLLAND
by Hedman Bijlsma

THE BROEKMAN AFFAIR

At the end of the season it is, in my opinion, very good to pay some attention to the developments in the Dutch women's skating. On the whole you can say, that the results have been very disappointing. The cause of it was, that the Dutch women were lacking in adaptability; a low resistance to unexpected difficulty.

Sure, Stien Kaiser, the Dutch champion, broke three world marks at Davos, (the 1500m, 3000m and the total samme-lag score), but in Davos the conditions were ideal. At the European championships in Leningrad (Russia) Atje Kuelen-Deelstra, the World Champion in 1970, placed in 4th spot behind three Russian women. Stien Kaiser had to settle for 7th spot!.

In "The Racer" in March you read, that Nina Statkevitch also won the

*
*
*
*
*

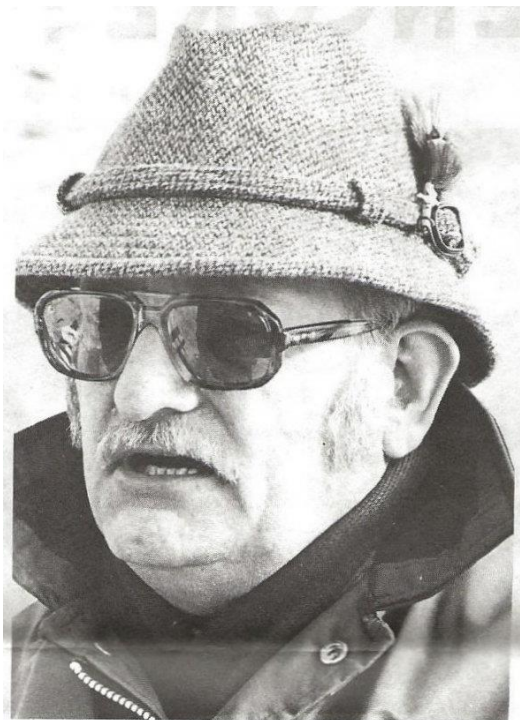
ATJE KULEN-DEELSTRA

NEWS MEDIA FURORE

The Kees Broekman Affair was not the only striking incident in the past season. In the previous "Racer", I reported on the disqualification of Jan Bols and the reactions of the Dutch people. But there was more.

In short time, Theo Koomen and the skating team will have a conversation about the problem, and, no doubt, everything will be alright. Indeed, a storm in a tea-cup!

BITS & PIECES

JOHN HURDIS

rijders tegelijk in de baan) of dat Canada zich meer moest concentreren op *olympic style skating* (het op tijd rijden met twee rijders in een rit). Hurdis gaf in de kolommen van 'zijn' blad alle ruimte aan de meningen van voor- en tegenstanders. Tegelijkertijd was het duidelijk waar zijn voorkeur lag, al was het alleen al via de introductie van diverse buitenlandse correspondenten. Let wel: we hebben het dan over *outdoor skating*, het hardrijden op buitenijs. Er kwam namelijk in die jaren zeventig nog een andere internationale discussie op gang over *indoor skating*.

Twee Canadese officials, John Hurdis en Jean Grenier, waren in 1973 op een ISU-congres de voorvechters die bij hun gehoor enthousiasme wisten te wekken voor het rijden van wedstrijden in de kleine overdekte ijshockeyhallen. Na lange discussies verdween de term *indoor skating* ten faveure van de vooral door Europese landen bepleite naam shorttrack-schaatsen. Na een eerste *World Short Track Speed Skating Com-*

petition in 1976 in Champaign, Illinois (USA) volgden ISU-kampioenschappen in 1978, 1979 en 1980 en uiteindelijk een eerste WK in 1981. Hurdis was van 1977 tot 1980 lid van het *Short Track Technical Committee* van de ISU en aansluitend voorzitter van 1980 tot 1984. Twee keer hadden wij hartelijke ontmoetingen in een short-track-entourage: in Leeuwarden en in Amsterdam. Onze kinderen hebben nog tijden rondgelopen in Canadese T-shirts die ze van deze aimabele man in Leeuwarden kregen.

Schaatshistoricus

In de periode die ik schetste, spande een energieke John Hurdis zich ook in om meer over de geschiedenis van het Canadese hardrijden op papier te krijgen. In zijn kolommen in *The Racer* had hij al diverse malen laten blijken verbaasd te zijn dat mensen in zijn tweede thuisland zo weinig wisten over de ontwikkelingen door de jaren heen van hun sport en al helemaal kennis ontbeerden over spraakmakende schaatsenrij-

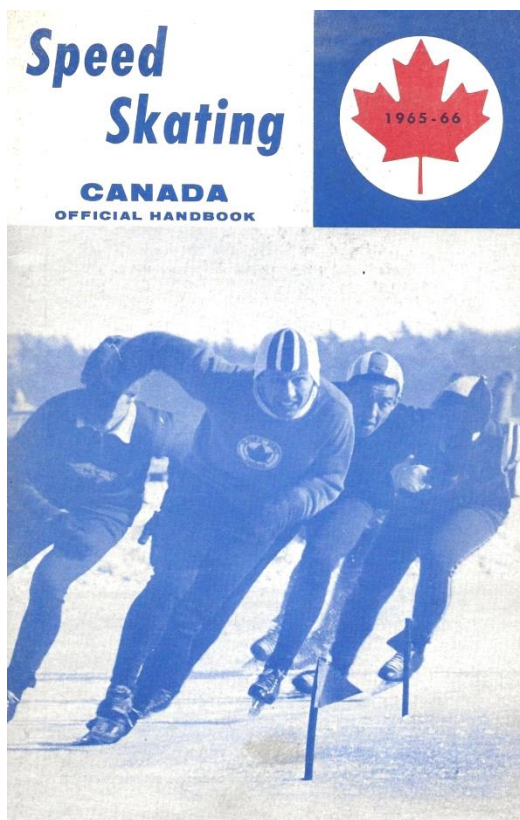
International Achievements of Canadians in Speed Skating 1897 to 1979

Compiled by John Hurdis

ders uit het verleden. In 1978 kreeg ik van hem een ringband met als werktitel *1854-1978 A Chronological History of Speed Skating in Canada*. Zeg maar een voorproefje van een echt boek dat al in 1977 werd aangekondigd, maar nog even zou uitblijven. Eerst kreeg ik in 1981 een klein boekje c.q. brochure met als titel *International Achievements of Canadians in Speed Skating 1897 to 1979* (31 pag.). In zijn voorwoord noemde de auteur dit een uittreksel uit een nog ongepubliceerd werk. Het boekje werd opgedragen aan een vijftal mensen in Europa als dank voor hun activiteiten bij het verzamelen van schaatsstatistisch materiaal uit de gehele wereld en het conserveren van de geschiedenis van het hardrijden. *Dedicated to Hedman Bijl-sma (Netherlands)*, zo begon die opdracht met een schrijffout die Hurdis in die tijd wel vaker maakte.

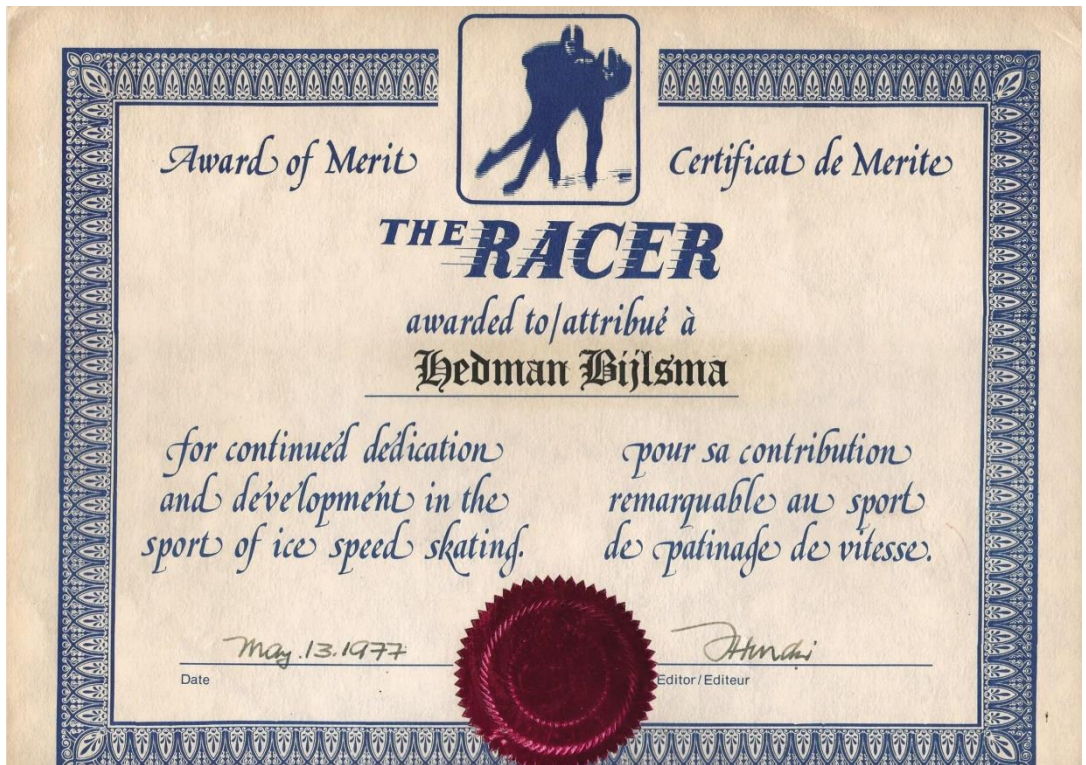
In 1982 verscheen dan eindelijk het boek van de man die inmiddels al regelmatig *the Historian of the Association* werd genoemd: *Speed Skating in Canada – 1854/1981. A chronological history*, met redactionele ondersteuning van Susan Gambles. Als dank voor de vriendschap en de

medewerking aan *The Racer* kreeg ik het genummerde exemplaar met *Print Number 005*. Eerst en vooral een feitenboek, maar wél gelardeerd met uitstekende foto's.

Award of Merit

Nog even terug in de tijd. In mei 1977 kreeg ik een heuse oorkonde (*Award of Merit*) voor mijn activiteiten voor het blad *The Racer*. Dat certificaat sierde en siert sindsdien mijn werkkamers in vier opeenvolgende woonplaatsen. Die oorkonde was bijna een afsluiting van een periode. Want nog geen jaar later stopte Hurdis als redacteur. De tijd van het bezige baasje werd meer en meer opgeslokt door zijn (internationale) shorttrack-activiteiten. Toch kwam er onder leiding van de nieuwe redacteur Steve Pidsosny nog even een nieuwe rubriek *International Speedskating Digest* waarin Hurdis samen met enkele buitenlandse vrienden internationaal nieuws plaatste. Bij het dezer dagen doorbladeren van de jaargangen 1979, 1980 en 1981

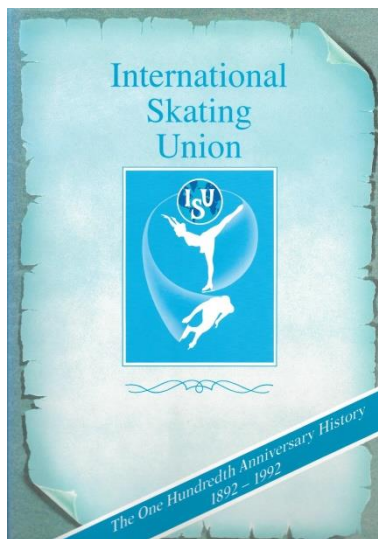

vind ik nog diverse bijdragen van mijn hand. Maar het blad veranderde totaal van karakter. Meer en meer werd het een soort tweetalig bulletin vol officiële berichten.

En toen stakte plotsklaps de correspondentie met de man die me ook nog regelmatig interessante boekjes en brochures had aangereikt. *Speed Skating Canada. Official Handbook 1965-1966* is zo'n voorbeeld. Er kwamen in jaren waarin we tweemaal verhuisden geen antwoorden meer op mijn brieven. *The Racer* viel nog tot 1990 in onze brievenbus, Maar ik miste vooral het persoonlijk contact met die boeiende man in Canada. Tot 1993 ...

Jaren na dato informeerde John Hurdis mij vanuit Mississauga, Ontario over een 'massive stroke' (zware beroerte) die hem in januari 1982 had getroffen. Aanvan-

kelijk was zijn rechterzijde van het lichaam vrijwel volledig verlamd ('my right hand was a dead loss!'). Toch vond Hurdis de kracht om later shorttrack-materiaal aan te dragen voor het ISU-jubileumboek dat in 1992 verscheen, Hij had – zo meldde hij trots - het volledige manuscript van *The One Hundredth Anniversary History of the International Skating Union. Skating around the world 1892-1992* van de Amerikaanse auteur Benjamin T. Wright vooraf mogen door-nemen en van kanttekeningen mogen voorzien. We corresponderden nog een tijdje tot hij langzamerhand van onze schaatsradar verdween. In 2010 berichtten we in ons schaatsjaarboek dat de ere-voorzitter van de Canadese bond op 21 april van dat jaar op 82-jarige leeftijd was overleden.

Hedman Bijsma

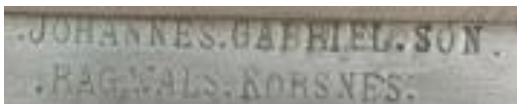

Scandinavische aanwinsten

De vier paar schaatsen op deze pagina zijn aangetroffen in Finland. Onze zoon woont daar en reist veel; hij pikte ze voor ons op. De ouderdom van de schaatsen is voor mij moeilijk vast te stellen.

Messing schaatsen uit Noorwegen

Het stel met de naam van de maker erin is 31 cm lang en uit messingbrons gegoten. Met name de hals (6 cm) is heel mooi vormgegeven.

De maker, Johannes Gabriel & Son, kwam uit Korsnes in Noorwegen. Korsnes ligt in het fjordengebied in het hoge noordwesten van het land. Hoe oud deze schaatsen zijn durf ik niet te zeggen.

Moordwapen

De puntschaatsen zijn Fins en 32 cm lang. Ze zijn uit de periode circa 1860. De punten zijn vrij scherp: een paar moordwapens!

Zware jongens

Een paar krulschaatsen, eveneens uit Finland, zijn 40 cm lang en bijzonder zwaar. Ik denk rond 1900 gemaakt. De W in de bovenste voetstapel staat voor Wenster of Wänster, oude spelling van Vänster (Zweeds). Het betekent 'links'. In het uiterste westen van Finland wordt tamelijk veel Zweeds gesproken.

Platte krulschaats

Een ander Fins paar, met platte krul, schat ik zo'n tien jaar ouder, circa 1890 dus. Ze zijn 32 cm lang.

Teun Wanink

Column Jan de Wit

Topsport ... belangrijk?

W e zitten te kijken naar de eerste etappe van de Tour de France. Na een groot aantal kilometers fietsen gaan er twee tegelijk over de finish. Wie wint de etappe? De renners kijken elkaar aan. Ze hebben zich meer dan honderd kilometer in het zweet getrap. Ze hebben alles op alles gezet om als eerste over die streep te gaan. Maar wie heeft er nu gewonnen? Ze weten het niet! Geen nood, er is tijd gemeten. Helaas, dat levert niets op. Sterker nog, er zal later in de officiële uitslag achter de naam van een groot aantal renners vermeld worden: z.t. Zelfde tijd! OK, dan de filmbeelden. Net als bij het rechtstreekse verslag, geen verschil te zien! Dan de laatste noodgreep: finishfoto's. Tientallen foto's die met een te verwaarlozen tijdsverschil geschoten zijn van het moment waarop de eerste twee renners

over de streep gaan. En zowaar het blijkt dat de één net een paar millimeter voor de ander met het loopvlak van zijn band die streep aanraakte. Al minutenlang kijken de betreffende twee renners elkaar zo neutraal mogelijk aan. Beiden zijn ervan overtuigd dat ze gewonnen hebben, maar de jury zal één van hen op basis van de millimeters als winnaar aanwijzen. Vreugde bij de één, teleurstelling en vooral ongeloof bij de ander. Meer dan 1.000.000 (één miljoen) millimeter gefietst en de laatste twee daarvan maken het verschil.

Bij het schaatsen zien we hetzelfde. Vooral op de sprintafstanden. Het gaat slechts om vijfhonderd meter, maar we willen toch weten wie het snelst is. Verschillen zien is onmogelijk. Hier brengt tijdmeting, dankzij meer geconditioneerde omstandigheden, wel uitkomst. Een verschil van een honderdste seconde is meetbaar. Maar waar gaat dat om? Ik zei vroeger tegen mijn kinderen: ik zeg één-en-twintig. In die tijd moet jij tot honderd tellen. Dat lukt nooit. Toch wordt op

grond van het één honderdste deel van een seconde het verschil gemaakt tussen de kroon op jarenlange training en de teleurstelling dat nagestreefde doelen niet gehaald zijn. En waar gaat het dan om? Het gaat om met menselijke middelen niet waarneembare verschillen. Sterker nog, het gaat om honderdste delen van een seconde, die in het dagelijks leven van geen enkel belang zijn. Hoe is dat nou zo ontstaan?

Laten we er eens even op los fantaseren. We gaan heel ver terug in de geschiedenis. Pak weg, de steentijd. De jagers en verzamelaars uit die tijd leefden in familieverbanden. Er moest gejaagd worden. Een flinke bout vlees behoorde tot de eerste levensbehoeften. Probleem was wel dat die everzwijnen erg hard konden rennen. Maar gelukkig was er in de familie ook een jonge man met lange benen. Hij kon de beoogde buit net niet inhalen, maar wel een kant op sturen waar een wat oudere oom, met hele sterke

armen, zich met een lange speer had opgesteld. Een wel gemikte worp en het zwijn zeeg ter aarde. Er was weer voedsel voor een paar dagen voor de hele familie. Nou was het jammer dat de burens soms tegelijkertijd op hetzelfde zwijn jaagden. Helaas

was er daar een jonge man die net iets harder kon lopen. Hij wist net iets eerder het beest hun kant op te jagen. Er zat niets anders op voor de hardloper uit de eerste familie dan wat te gaan oefenen om zijn buurman de loef af te kunnen steken. Zie hier het begin van sport. Geen tijdverdrijf, geen hobby, maar levensbelang! Bij middeleeuwen die zich op glissen gingen voortbewegen over het ijs, omdat zo in de winter makkelijker grote afstanden overbrugd konden worden, speelden seconden, laat staan honderdsten van een seconde, geen enkele rol. De evaluatie van eerste levensbehoeften tot sport heeft er echter wel toe geleid dat we ons nu druk maken over onmeetbare verschillen en dat we zelfs niet meer kunnen **zien** wie de snelste is.

De historische website van De Poolster is een echte groeibriljant. Enthousiaste leden hebben de afgelopen maanden weer enorm veel informatie aangedragen. Dat doen ze gelukkig niet voor niets: *Schaatshistorie* is het afgelopen jaar door bijna 25.000 nieuwsgierigen bezocht!

Donatie A.I.J.C.

De Amsterdamsche IJclub heeft besloten om De Poolster een bijdrage ad € 500 voor de jaren 2019, 2020 en 2021 toe te kennen voor de verdere ontwikkeling en beheer van *Schaatshistorie.nl*. Dit is een prachtige steun. Wij zijn de A.I.J.C. veel dank verschuldigd.

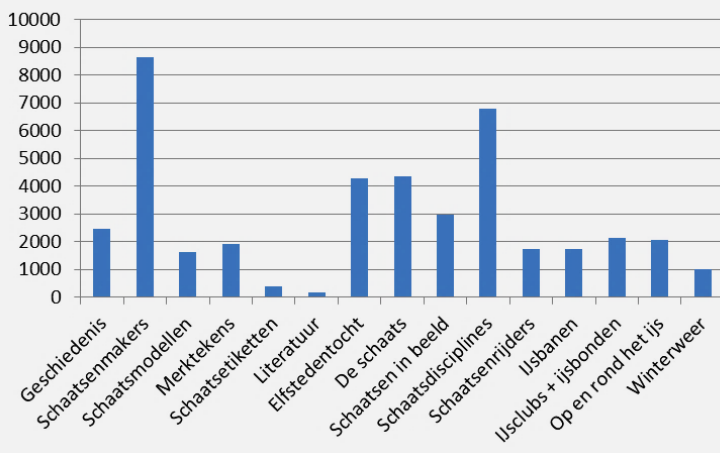
Schaatshistorie in de belangstelling

Het gebruik van de website tussen 1 juli 2018 en 29 juni 2019 was groot. Maar liefst 24.645 bezoekers hebben 83.309 pagina's bekeken. Die kwamen uit Nederland **80 %**, de Verenigde Staten **12 %**, België **2 %**, Duitsland **1 %**, Australië **1 %**, Frankrijk, Canada, Verenigd Koninkrijk en China. Allemaal schaatslanden dus.

De Homepage werd 6.070 keer bekeken. De belangstelling voor de diverse rubrieken is hieronder weergegeven in een grafiek.

Bij de rubriek *Elfstedentocht* was er veel aandacht voor de Enquêtes met betrekking tot de

Meest bezochte rubrieken

tocht van 1963, bij *IJclubs en IJbonden* blijkt het overzicht *Jubileumboeken ijsclubs* van Ruud Kalee veel te worden bezocht., en bij *Op en rond het ijs* is de score voor bijna 80 % te danken aan de ijskaarten die Matthy van Klaveren bijeenbracht.

Delpher en andere bronnen van informatie

Niet alleen Wiebe Blauw, maar ook Aad van den Ouweelen en Ben Remie zijn echte kampioenen in het vinden van informatie over schaatsenmakers en -verkopers. Hun speurwerk via Delpher leverde vele advertenties op, die mooie aanvullingen op *Schaatshistorie* zijn. Zo vond Aad bijzondere informatie over schaatsenmaker Pieter Cornelis van Lit uit Bergambacht (1900-1930) en een nieuwe schaatsenfabriek in Apeldoorn, namelijk die van Tjerk Grasman (circa 1935). Ben ontdekte wie de schaatsenmaker met het merkteken H. Bouw is, namelijk Hein

Bouw uit Vinkeveen (omstreeks 1900).

Schaatskunst in de publieke ruimte

Caroline van Staaveren heeft per juni 2019 reeds circa honderd schaatsbeelden opgenomen en vele daarvan zelf gefotografeerd. Er zitten echt prachtige bij. Ga naar *Schaatsen in Beeld* en klik vervolgens op *Schaatskunst in de publieke ruimte* om ze te zien. Heeft u foto's van dergelijke schaatsbeelden neem contact op met Caroline via een e-mail (cvstaave@quicknet.nl) of via de telefoon (023-5651597).

Suikerzakjes

Caroline is ook begonnen met afbeeldingen van suikerzakjes uit haar collectie op te nemen. Ga naar *Schaatsen in Beeld > Suikerzakjes*. Heeft u aanvullingen? Geef ze aan haar door!

Overige toevoegingen

Alle schaatsstoertochtmedailles van Friesland en bijbehorende informatie uit het boek *Het schaatsenrijdersland bij uitnemendheid* (Hedman Bijlsma en Wiebe Blauw, 2011). Ga naar [IJsclubs](#) > [Ijsbonden en Schaatsstoertochten](#) > [Schaatsstoertochten](#) > [Friesland](#).

Schaatsenmaker H.J. Gorter. Ga naar [Schaatsenmakers](#) > [Schaatsenfabrieken](#) > [Schaatsenfabriek Hercules H.J. Gorter](#).

Schaatsen met [merktekens](#) waaronder nog onbekende makers en verkopers uit de collectie van Jos Pronk, Hans Arntz en Harry Karssies.

Na speurwerk van Ben Remie blijkt het [etiket Jeveka](#) op schaatsen van C.L. Nauta (Heeg) afkomstig van het bedrijf Jeveka, opgericht in 1938 door J. Veltkamp in Amsterdam, sinds 2013 gevestigd in Almere.

Jaap Reesink, voormalig eigenaar/directeur van Sieben & Co en Harry Karssies droegen beiden [catalogi](#) aan van diverse schaatsfabrieken. Ze zijn allemaal gescand en als pdf in te zien bij Frisia, PB, G.H. Nijdam, W.Th. Zandstra, Vonk, Godfrin, Gloria, Hermann Michel, Sieben & Co. Ruiters (Akkrum), Nootgedagt, Minkema (Sneek), Fokkema, Hoekstra, Hartelust, J. Noorman, T. Nijdam (Akkrum) en M. v.d. Schaaf.

Engelstalige versie Schaatshistorie

Op initiatief van Poolsterbegunstiger Cheryl Richardson (Canada) zijn het afgelopen jaar een aantal hoofdstukken op *Schaatshistorie* in het Engels vertaald.

Deze zijn in het menu links op het beeldscherm onder de knop [English](#) te vinden. Recent heeft Nelly Moerman toegevoegd de vertaling van twee artikelen over Lidwina die reeds op *Schaatshistorie* staan, namelijk *Why does Lidwina of Schiedam lie on the ice in such an odd pose?* en *Lidwina of Schiedam and the oldest skating image in the Netherlands*.

Frits Locher

Koninklijke ansichtkaarten met een verhaal

Voorheen bezaten fotografen en enkele gefortuneerden, een fototoestel. Vandaag de dag beschikt iedere burger over een kwalitatief aanvaardbare camera op zijn of haar telefoon. Het publiek vraagt om *selfies* met leden van het Koninklijk Huis. Afgelopen Koningsdag viel het me op, als waren de koninklijken prooiën, er wordt op hen geschoten, niet één keer maar tienduizenden keren. Niet alleen door fotografen, maar vooral door alle mensen langs de route. De leden van het Koninklijk Huis doen mee en laten zich vastleggen.

Honderd jaar terug in de tijd

Wanneer ik in mijn collectie naar fotoansichten van het Koninklijk Huis op het ijs/schaatsen kijk (circa 200 kaarten), zie ik dezelfde dingen gebeuren. De jonge prinses Juliana die veelvuldig wordt vastgelegd op de ijsbaan in Den Haag. In mijn verzameling tref ik verschillende ansichtkaarten aan die er uitspringen. Het zijn kaarten

waarop, zonder dat je precies weet waar het om gaat, iets opvallends te zien is. Foto's waarbij je je afvraagt: wat gebeurt hier?

De sneeuwbal

Prinses Juliana heeft haar eerste schaatservaringen opgedaan op de vijver van paleis Huis ten Bosch. Publiek werd geweerd en er stond een bord op het ijs met de tekst *gereserveerd voor H.M. de Koningin*. Toch was het blijkbaar mogelijk om de schaatsende prinses te zien en konden fotografen in de buurt komen van de vijver. Waarschijnlijk was de vijver de grens van het terrein van het koninklijk paleis en het zou kunnen dat publiek zich legaal aan de andere kant van de vijver begaf. We zien een foto van Juliana als meisje van ongeveer 8 jaar oud, zij kijkt de fotograaf recht aan met in haar hand iets dat een sneeuwbal lijkt. Ze kijkt onplezierig verrast. Of de sneeuwbal ooit op de fotograaf is beland vertelt ons deze foto niet. Dat het de wens van de prinses is geweest, daar kan ik me iets bij voorstellen.

Juliana circa 1917

Juliana circa 1917

Zij draaide haar hoofd de andere kant op

De prinses werd lid van de Haagsche IJclub die haar banen had aan Bezuidenhoutseweg. Daar kon zij optrekken met leeftijdsgenootjes, samen schaatsen met andere kinderen en meedoen met de spelletjes op het ijs. De ijsbaan was toegankelijk voor iedereen die lid was, ook fotografen wisten dat. Fotograaf Visser van Weeren legde Juliana er menigmaal vast. Blijkbaar was

Juliana daar niet altijd blij mee en draaide zij haar gezicht weg van de fotograaf. Visser van Weeren had hier iets op gevonden. Hij vroeg zijn zoon om aan de andere kant van Juliana plaats te nemen met een camera in de aanslag. Zodra de prinses Visser van Weeren in het vizier kreeg draaide zij haar hoofd de andere kant op en daar stond de zoon van de fotograaf en nam deze foto. ▲

December 1933

December 1933

Haar gezicht spreekt boekdelen

Een geheel andere ansichtkaart is die van het bezoek van koningin Wilhelmina en haar dochter prinses Juliana aan de ijsclub in Den Haag, december 1933. Zo nu en dan zwierden ze gezamenlijk, wat door een fotograaf werd vastgelegd. Het gezicht van de prinses spreekt boekdelen. De lachende koningin schijnt er geen probleem mee te hebben, zij ziet er uit alsof ze er plezier in heeft. Zou Juliana zich wat hebben geschaamd om met haar moeder te rijden? ▲

Met beide handen.....

Opnieuw twee foto's van Juliana op het ijs achter Huis ten Bosch. De opnames zijn van 13 januari 1940. Het was de periode dat de Tweede Wereldoorlog nog niet was uitgebroken. Nederland genoot van een winter en opnieuw kon er worden geschaatst. Of Juliana zich op het moment van het maken van deze foto's vrij heeft gevoeld is maar de vraag. Beter gezegd, ze was de fotograaf waarschijnlijk meer dan zat. In een *split second* werden er twee foto's gemaakt. Bij de eerste foto keek Juliana recht in de lens van de fotograaf en liet zien dat ze er beslist niet blij mee was. In een opwelling sloeg zij beide handen voor haar gezicht. Dit werd eveneens gefotografeerd en kon als ansichtkaart, door iedereen die dat wilde, worden gekocht en verstuurd.

13 januari 1940

Wilhelmina Leeuwarden 1917

13 januari 1940

Je op glad ijs begeven

Of er regels waren voor het uitgeven van dit soort Ansichtkaarten weet ik niet. Wat ik in mijn collectie wel zie is, dat er nooit een valpartij op het ijs werd gefotografeerd. Natuurlijk moet Juliana als jong meisje vaak zijn gevallen. Tenslotte gaat aanleren van schaatsen gepaard met vallen en opstaan. Misschien was dit een ongeschreven regel: een vallende prinses fotografeer je niet. Ook bedenk ik mij hoe kwetsbaar je als staatshoofd bent wanneer je je letterlijk op glad ijs begeeft. In mijn collectie tref ik kaarten aan die in Leeuwarden op de ijsbaan zijn gemaakt (1915 en 1917). Vele honderden toeschouwers zijn aanwezig wanneer Wilhelmina het ijs betreedt, zowel lopend als op de schaats. Je zult als staatshoofd maar onderuit gaan met beide benen in de lucht! ▲

Harry Karssies

Het uitdagen bij schaatsen en andere volksvermaken

Vijf jaar geleden heeft Niko Mulder in dit blad een artikeltje gewijd aan *Schaats aan de balk*, een oud gebruik bij het schaatsen om een tegenstander uit te dagen. Hij verwees daarbij naar *De Winter. In drie zangen* (1749), een zich in Fryslân afspelend gedicht van B. Bornius Alvaarsma (pseudoniem voor Boelardus Augustinus van Boelens). De schrijver liet Pier Gezwind de schaats ophangen, waarbij deze iedereen die maar kon schaatsen, uitdaagde tot een wedstrijd om 'een half ton bier'. Er was er maar één die dat durfde: Freerik Schrap 'greep het yser dat zoo trots te bing'len hing / En slingerde het ter neêr met verontwaardiging'.¹ Ik kom aan het eind van dit artikel veel uitvoeriger terug op het uitdagen bij het schaatsen, maar zet dat eerst in een breder perspectief: het uitdagen is (of was vooral) in veel meer volksvermaken bekend. Ik beperk me tot die vorm van uitdaging waarbij een concreet object (zoals de schaats dus) tegenstanders tot de strijd oproep. Bij mijn weten is dit het eerste overzichtsartikel over het onderwerp. Ik begin evenwel met een vergelijkbaar gebruik uit de ridderwereld.

Ridders

Een van de oudst bekende manieren om een tegenstander uit te dagen, gaat terug op de laatmiddeleeuwse riddertijd. Als een ridder een duel wilde aangaan, kon hij zijn handschoen voor de voeten van zijn tegenstander werpen. Als die dat voorwerp oprapte, nam hij de uitdaging aan. Aan die directe en concrete handeling zijn twee, nog altijd bekende uitdrukkingen ontleend: 'Iemand de handschoen toewerpen' (of 'bieden') en 'De handschoen opnemen', dus iemand uitdagen respectievelijk de uitdaging aannemen.² Of het uitdagen met een voorwerp bij volksvermaken aan het ridderlijk ceremonieel is ontleend, staat hiermee nog niet vast, al delen ze ook hun eeuwenoude herkomst.

Bekkesnijden en admiraalzeilen

Bij het bekkesnijden ging het erom met een mes de tegenstander in een vlugge beweging een

snede op de wang toe te brengen. Jan ter Gouw geeft in *De volksvermaken* (1871) een informatieve beschrijving van het 'vermaak'. Ik citeer Ter Gouw nu uitvoerig:

'Ik spreek eerst van de b e k k e s n i j d e r s, die tot in 't midden der vorige eeuw [dus 1750] door geheel ons Land (behalve in Twente en Drente) vermaard waren, en alle boerekermissen en menige boerebruiloft opluisterden.

Het s n i j s p e l der boeren was [...] een kunst, die hare wetten en regelen had; het geschiedde 'met een mes sonder punt en op juyste voorwaarden', waarom het dan ook zelden erger gevolgen had dan een jaap over de wang ... 't Was eenmaal bij onze dorpelingen zoo in aanzien, dat de boerinnetjes toen een vrijer, 'die geen schram of litteekens in zijn tronie kon laten sien', evenmin wilden hebben, als tegenwoordig de steedsche juffers een, die geen vieze snor of ruige sik draagt; en een boerejongen, die met verscheidene van die eere teekens pronkte, was er even fier op als tegenwoordig een generaal op zijn kruisen en lintjes [...].

*De knapste bekkesnijder van een dorp had den rang van voorvechter of haneveêr, en nam bij alle feestelijke gelegenheden de eereplaats in. Hij droeg het mes op den hoed, en stak er een veêr uit den staart van een haan bij; - een ander mes hing hij op boven de deur der herberg of aan een balk in 't midden der gelagkamer, als een uitdaging aan elk, die 't tegen hem wilde opnemen. 't Was de roem van het dorp als het een voorvechter had, wien niemand aandurfde.'*³

We zien hier dat het, hoe belangrijk ook, niet alleen om de persoonlijke eer ging, maar dat het dorp ook in de glorie deelde. Ik kom daar nog op. Ter Gouw schrijft ook dat het bekkesnijden zelden fatale gevolgen had. Frederik Nagtglas, een voorganger van Ter Gouw, dacht daar in 1866 anders over:

*'Het gebeurde menigmalen, dat er bij dergelijke vechtpartijen dooden vielen, die dan soms als gesneuvelde helden met veel staatsie begraven werden.'*⁴

De vechtersbazen hebben het mes in hun 'goede' hand en dragen om de andere beschermingsmateriaal.

Het Latijnse onderschrift luidt:

'Rustica turba madens stricto dat vulnera cultro / Ebruis haec illis porrigit arma furor',

hetgeen betekent:

*'Een troep beschonken boeren brengt met getrokken mes wonden toe / Dronken woede reikt hun deze wapens aan.'*⁵

Foto: Atlas Van Stolk Rotterdam.

De uitspraak van Nagtglas versterkt het aanzien dat bekkesnijders hadden nog meer.

Een zeventiende-eeuwse kroegbaas in het Utrechtse veengebied had tijdens de jaarlijkse kermis een borrelglas en een mes opgehangen, met deze tekst:

'Wie dit borreltje of het mes afhaalt moet kiezen, en lyen [toestaan],

*Dat hy tegen my moet borrelen, ve[c]hten of snyen.'*⁶

Tweegevecht, roem en eer, kermis, kroeg, drank, mannelijkheid, dat zijn zo ongeveer de kernwoorden. Soms werd het bekkesnijden tot 'kunst' verheven en probeerden de kemphanen

elkaar bepaalde tekens op de wang toe te brengen, bijvoorbeeld een 'half maantje', 'rood lintje' of 'kruisje'.⁷

Er bestaat een fraaie, zeventiende-eeuwse (Franse?) gravure van het bekkesnijden:⁸

Er is overigens een nog oudere afbeelding van het bekkesnijden. In 1559 schilderde Pieter Bruegel de Oude *De dwaasheid der wereld*, een olieverf met verwijzingen naar meer dan 100 Nederlandse spreekwoorden en gezegden, vaak over huichelarij en ander menselijk gedoe. Op het overvolle schilderij is ook een mes te zien, dat aan een herberg uithangt. Het is een directe verwijzing naar de uitdrukking 'Het mes ophangen'.⁹ Ook het Fries kent de uitdrukking: '*It mēs oan de balke hingje*'.

Ik kom nog even terug op het woord 'haneveer'. Ter Gouw noemt de haneveer als onderscheidingsteken van '*de knapste bekkesnijder*'. De veer speelde in ieder geval nog in de achttiende eeuw ook bij een ander vermaak een rol, het wedstrijdzeilen. Daarbij is het goed te bedenken dat het vaak talrijke publiek door de 'gewone man' werd gevormd, terwijl de beter gesitueerden over de boten beschikten. Bij dit vermaak ging het erom als eerste een vlag te bereiken,

Het mes hangt uit aan de herberg, in de linkerbovenhoek van het schilderij. Bron: Wikipedia.

die aan het einde van het strijdperk was geplaatst. De winnaar stak die in de mast van zijn boot, 'dikwils met een Haneveer, het oude Hollandsche teken van kampen, er boven op.' Claas Bruin dichtte in zijn *Kleefse en Zuid-Hollandsche Arkadia* [...] (1716):

*'Elk plant een haneveer, op 't toppunt van de mast,
En daagd zyn vyand uit, die op zyn voordeel past.'*¹⁰

En ook de haneveer heeft idioom gemaakt. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* vermeldt bij 'haneveder' onder meer als betekenissen overwinningsteken, vechtersbaas, bekkesnijder, maar ook bazige vrouw.

Kolven

Uit het van oorsprong laatmiddeleeuwse 'colven', een slagbalspel over een uitgestrekt, qua lengte en oppervlakte sterk wisselend terrein, heeft zich rond 1700 het herbergvermaak 'kolven' ontwikkeld. Honderden herbergen hadden een overdekte kolfbaan, waarin aanvankelijk vooral de bovenlaag haar ontspanning zocht.¹¹ Het is me niet bekend of de kolfstok, al dan niet met bal, ook als uitdagingsteken heeft gediend,

maar gezien de gang van zaken bij vergelijkbare volksvermaken sluit ik dat niet uit. Vaststaat dat sommige herbergen aangaven dat het vermaak binnen bij hen kon worden beoefend. Zo hing in de zeventiende eeuw bij uitspanning 'In de witte hond met de swarte' te Rotterdam dit bord uit:

*'Aan de kolvers
Lief hebbers hier hangt Kolf en Bal,
Hagendevelt [dat is: Het puikje¹²] van Rotterdammers al:
Die kolven wil komt hier ter stee,
Brenge Ducatons, en Ballen mee.'*¹³

Vooraf ook de ducatonen niet vergeten, zo meldde de herbergier: bij ieder vermaak dat ze organiseerden, ging het de kroegbazen niet primair om het spel zelf, maar om de knikkers. Morele verontwaardiging daarover kan misschien worden getemperd door te beseffen dat juist de kroegbazen een onmisbare bijdrage hebben geleverd aan het voortbestaan van volksvermaken.

Klootschieten

Net als het colven is het kloten of klootschieten een balspel in de openlucht, maar de bal (de 'kloot') wordt met de hand geworpen ('geschooten'). Vanwege de overlast (kapotte ramen, soms beschadigde stadsmuren door vanouds

ijzeren ballen, en dergelijke) werd het klootschieten met bijvoorbeeld het colven en kaatsen in de Middeleeuwen verboden, zonder al teveel resultaat trouwens.¹⁴ Hoe moeilijk sommige volksvermaken zich lieten bestrijden, blijkt wel uit het wrede bekkesnijden: de overheid kon daar pas in de negentiende eeuw definitief een einde aan maken.¹⁵

Het klootschieten was een typisch voorbeeld van een uitdagingsspel, ook van buurtschap tot buurtschap of dorp tegen dorp. Het 'dorpisme' speelde een grote rol, vaak aangewakkerd door drankmisbruik.¹⁶ Ook dat gold overigens voor veel meer vermaken. Daarbij liep de sportief bedoelde strijd niet zelden uit op vechtpartijen. Hooliganisme is bepaald niet van de laatste tijd. Het uitdagen gebeurde in vroeger dagen door bij de tegenstander de kloot op te hangen aan een ketting boven het vuur. Daaraan ging evenwel het nodige ceremonieel vooraf: in gemeenzaamheid met de tegenstanders roken, koffiedrinken, beschuit eten, elkaar bijpraten, voorwaarden als tijd en aantal spelers bespreken. Later (vanaf begin twintigste eeuw?) verplaatste het ophangen zich naar de herberg. Op een herberg in Lossers

'werd boven de tapkast een ijzeren stang aangebracht met aan het einde een ring met een bordje, waarop geschilderd stond:

*'Hang op 'n kloot, [moet zijn: kloot?]
dan wod'e stredden
met 't ole spöl
oet 't gries verledden.'*¹⁷

Het eenmaal algemeen beoefende vermaak is in onze tijd grotendeels beperkt tot Twente en de Achterhoek, maar het wordt ook in het Duitse Oost-Friesland nog volop gespeeld. In het aldaar gesproken Platduits bestaat de uitdrukking 'Kloot uphangen', dat wil zeggen: uitdagen.¹⁸

In Stokkum (Twente) wordt nog altijd een kloot opgehangen, in de vorm van een zilveren bal, met daarboven het papier met voorwaarden (bijvoorbeeld het aantal spelers). De Stokkumers spelen het klootschieten onder elkaar.

Opgehangen kloot met daarboven het papier met voorwaarden.

Met dank aan Jan ten Hove,
Stichting Dynamiek Stokkum

Kaatsen

Het kaatsen dateert van eeuwen her. Het balspel is rond 1180 ontstaan in Noord-Franse kloosterhoven en heeft zich van daaruit over grote delen van de wereld verspreid. Bij een recente inventarisatie kwam ik tot een veertig landen.¹⁹ Zwaartepunten zijn Europa, Midden- en Zuid-Amerika. Er zijn wereldwijd enkele miljoenen kaatsspelers, maar zij beoefenen hun spel in tientallen verschillende varianten, soms zelfs op meer dan één wijze per land (bijvoorbeeld Spanje). Het kaatsen, dat in vrijwel ieder van die veertig landen eeuwenoude wortels heeft, is juist vanwege de verwevenheid met lokale culturen niet gestandaardiseerd. Ieder land of iedere streek houdt vast aan de eigen speelwijze en alleen in de betrekkelijk zeldzame internationale ontmoetingen wordt wel een variant beoefend die voor de deelnemende teams 'speelbaar' is. Het ontbreken van een standaardvariant is voor het voortbestaan van het spel uiteraard een serieuze bedreiging.²⁰

Ook in grote delen van Nederland is het kaatsen vanaf de dertiende eeuw gangbaar geweest, weer in verschillende varianten. Fryslân moet met een klein gebiedje rondom het Noord-Hollandse Onderdijk-Wervershoof als laatste restant worden gezien. Dit vermaak kende vanouds eveneens het uitdagen. Daarbij ging het niet alleen om vaste teams van bijvoorbeeld de gebruikelijke drie spelers, maar vaak ook weer om buurt tegen buurt of dorp tegen dorp. De verliezer moest in de regel het gelag betalen. Kassa voor de kroegbaas. De oudste concrete vermelding die ik van het uitdagen heb gevonden, dateert van 1708. Dan schrijft Lukas Rotgans in zijn nog altijd lezenswaardige *Boerekermis*:

‘Maar ’t volk van Koenraat sprak niet anders dan op ’t mes.

Daar was geen kermis, of men zag’er bei zyn oomen

En vaâr, schoon lang getrouet, met lichte veugels [gemakkelijk, licht ontvlambaar?] komen.

Daar hing men bal en mes baldadig veur de kroeg.’²¹

Naast het mes hing hier dus de bal aan de kroeg uit. Nu zou men nog aan een ander balspel kunnen denken, maar de Leidse dokter en encyclopedist Johannes le Francq van Berkhey schrijft in 1772 over het kaatsen (in Zuid-Holland) dat het spel vaak plaatsvindt

‘by manier van uitdaaging’. De uitdaggers ‘eischen een Bal; snyden ‘er met een mes zo veel kerven, of byhangende lappen, in, als ‘er uitdaggers zyn; en liggen deezen, dus gesneden, by de Baan, of steeken hem aan de eene of andere plaats aldaar vast: dit noemt men den Bal opsteeken. Zoo dra zulk een opgestoken Bal van de andere Gasten gezien word, maaken dezelve ook party; na dat ze vooraf wel eens rond geloopen hebben, om te verneemen wie den Bal opgestoken heeft. Indien ze vertrouwen de party

aan te kunnen, dan neemen zy den Bal af, en waagen het Spel met zoo veele tegenkaatsers, als ‘er tekens op den Bal waren.’²²

Le Francq van Berkhey geeft niet heel concreet aan waar de bal wordt opgestoken: ‘de eene of andere plaats’ bij de kaatsbaan. Het gebruik was in 1887 blijkens een krantenartikel nog bekend in Zuid-Holland (Stolwijk, Berkenwoude, Nieuwkoop):

‘Door het ophangen eener kaatsbal [...] mocht men [...] het genoegen smaken dat tal van liefhebbers [...] de uitdaging aannamen’.²³

Gezien de centrale rol van de herberg bij andere volksvermaken staat het echter vrijwel vast dat het ook hier die publieke ruimte betrof. Dat meldt bijvoorbeeld Willem Westra, de eerste voorzitter van de Kaatsbond. Die heeft verschillende keren over het gebruik geschreven, voor het eerst in 1903:

‘In mijne geboorteplaats [Arum, in de Noordwesthoek van Fryslân] was deeze gewoonte voor weinige jaren nog in zwang, en naar ik meen, geschiedt zulks tegenwoordig nog wel eens. De bal werd dan gestoken in een ijzeren beugel, bevestigd aan den voormuur van de herberg op het kaatsplein. Zij, die deze uitdaging aanvaardden, namen den bal uit den beugel en de partij begon.’²⁴

Een anonieme publicatie uit 1926 over dezelfde kaatsbaan in Arum rept over de kaatsbal in een netje.²⁵ Met dat eenvoudige object is het gebruik misschien begonnen. Kaatsbestuurder Auke Kooistra (*1866) heeft ‘nog den tijd meegemaakt’ dat in zijn geboorteplaats Witmarsum (buurdorp van Arum)

‘een kaatsbal [werd] geplaatst in een speciaal daarvoor aangebrachte gelegenheid aan de voorzijde van een herberg.’²⁶

Uit de literatuur is mij vooral een vogelklauw met daarin een kaatsbal bekend. De concrete uitvoe-

“Het kaatsen kende vanouds eveneens het uitdagen ...

Dit uitdagingsteken bij het kaatsen (± 1800?) bestaat uit een echte, geprepareerde vogelklaauw, maar vaak was het van messing gemaakt.

De uitdaggersklaauw wordt niet meer opgehangen, maar dient in Fryslân bij sommige kaatswedstrijden als ere(wissel)prijs. Foto en collectie auteur.

ring van het uitdagingsteken mag hebben gevarieerd, het idee en de bedoeling waren steeds hetzelfde. Het Fries heeft aan het gebruik de uitdrukking 'De bal ophingje' overgehouden.²⁷

Schaatsen

Ik ben dit artikel begonnen met de schaats aan de balk. Wij moeten daarbij weer niet alleen denken aan het uitdagen van een individuele tegenstander. Dat maakt dit citaat (naast andere) uit 1906 duidelijk:

'In geheel Westerwolde (Gr.) is sedert eeuwen in eere gehouden het ophangen van een schaats in de dorpsberberg, waar de jongeling-

schap zijn bijeenkomsten houdt. Dit is een teeken, dat de jongelingen van het eene dorp zich, ijs en weder dienende, willen of zullen meten met de jongelingen uit het andere dorp. Ook in dat dorp wordt een schaats opgehangen.

*Daarmee is bepaald, dat een wedstrijd zal worden gehouden [...]. De winnaar van den tweeden prijs daagt meteen den prijswinnaar tot een tweeden wedstrijd uit door het onmiddellijk ophangen van zijn schaats in de herberg van het dorp.'*²⁸

De balk in de herberg had bij het schaatsen nog een functie: het vermelden van de naam van degene die als eerste over het ijs de betreffende herberg bereikte. Bornius Alvaarsma noemt het gebruik al in zijn gedicht *De Winter* (1749). Hij beschrijft hoe een groepje schaatsers, onder wie Klaas Voor-an en Jan Waaghals, het ijs op gaat, terwijl het eigenlijk niet vertrouwd is (een van de durfals haalt dan ook een nat pak). Ze zoeken een herberg op en daar doet de herbergier zijn 'plicht':

'De waard is onderwyl op voorraad weesen haalen

Een yselyk stuk kryt, waar meede hy eerst gaat maalen [schilderen]

Op een berookten balk, zoo cierlyk als hy kan Met een Captaale schrift den naam van Klaas Voor-an.'

De schrijver verduidelijkt in een noot dat deze gewoonte 'onder de liefhebbers zeer bekend' is.²⁹

Een zichtbare herinnering aan het gebruik leeft voort in café Moarkswâl te Aldtsjerk. Wie zich als eerste na de zeven kilometer lange tocht over het (Elfsteden)ijs vanuit Leeuwarden in het café meldt, krijgt een plaats op de balk. Het café houdt deze traditie al meer dan honderd jaar in stand.³⁰ Om het gevaar enigszins te neutraliseren, gaat de waaghals ook hier overigens meestal niet alleen op pad.

Het ophangen van de schaats heeft ook zijn sporen in de taal nagelaten. Mulder heeft in zijn

hiervoor genoemd artikeltje al gewezen op twee negentiende-eeuwse uitdrukkingen in het Gronings: ‘De scheuvel [dat is de schaats] ophangen’ en ‘De scheuvel aftrekken’ voor respectievelijk ‘Iemand tot een schaatswedstrijd uitdagen’ en ‘De uitdaging daartoe aangaan.’ Ik heb geen parallelle uitdrukkingen in het Nederlands (of Fries) kunnen vinden, maar dat wil niet zeggen dat ze er niet zijn geweest: het uitdagen bij het schaatsen was zo algemeen dat het net als bij andere volksvermaken gemakkelijk tot idioomvorming heeft kunnen leiden.

De schaats aan de balk heeft in ieder geval ook een enkele literaire uiting opgeleverd. De Friese volkskundige Waling Dykstra geeft een interessant volksverhaal over het ophangen van de schaats (1895).³¹

‘In een ijsberg waar eenige schaatsenrijders waren bijgekomen, zat een kereltje bij den haard een hoog woord te voeren, terwijl hij zijne schaatsen aan den balk had gehangen. Niemand kende hem en men achtte ’t dus raadzaam die schaatsen maar onaangeroerd te laten. Maar er verscheen iemand die bekend stond als een zeer beste rijder. Hij keek eerst naar de schaatsen en toen naar het ventje. Zonder lang beraad nam hij de schaatsen en reikte ze den kleinen man toe, terwijl hij zei: ‘Nu moet je tegen me hardrijden.’ ‘Wel zeker!’ was ’t antwoord, ‘maar laat de kastelein wat bier brengen, dan kunnen we eerst eens drinken en wat praten. Wie ten slotte den strijd verliest moet het gelag betalen.’ Hier had de ander niets tegen; maar terwijl zij zich het bier goed lieten smaken, begonnen de twee reismakkers van het mannetje den ander te vertellen welk een held die kleine was; hij had nog nooit tegen iemand een rit verloren. Kortom, zij praatten zoo lang dat de tegenpartij het opgaf en zeide: ‘Nu, maar ik heb er geen plezier in mij

**“Zonder lang
beraad nam
hij de
schaatsen van
de balk en
reikte ze de
kleinen man
toe ...**

hier beschaamd te laten maken door zoo iemand. Dan wil ik maar liever het gelag betalen en het hardrijden zullen we maar laten.’ ‘Ook al goed!’ Toen nu de drie vreemdelingen gingen vertrekken volgden allen hen naar buiten; men moest den kleinen baas zien rijden. Maar hij nam plaats in eene slede die daar op het ijs stond en zei haastig vertrek-kende: ‘Ja, vrienden dat ik nooit tegen iemand een rit heb verloren is de volle waarheid, want schaatsenrijden kan ik niet.’

De auteur (*1821) meldt nog dat men dit verhaal ‘elken winter, als er mooi ijs is, kan hooren.’³²

De kans is echter groot dat dé toenmalige kenner van de Friese volksliteratuur er op een andere manier en al veel eerder van wist. Ik doel hier op een gedicht uit 1852 van de volksschrijver en schoolmeester Wopke de Jong Jacobsz., die tot in details hetzelfde vertelt. Ook in De Jong’s levendige (Friestalige) gedicht van niet minder dan 114 regels is de hoofdpersoon (‘Metten’) een ter plaatse onbekend, klein kereltje, dat niet kan schaatsen, in de lokale herberg zijn schaats ophangt, een uitdager vindt, die zich laat overbluffen door de sterke verhalen van de hoofdpersoon, bijgestaan door weer twee reisgenoten, een uitdager ook die van lieverlee maar afziet

van de wedstrijd, vervolgens het gelag van drie gulden (anno 2019 tientallen euro’s)³³ moet betalen en na afloop van de drink- en eetpartij tot zijn woede de hoofdpersoon en zijn kompanen in een slede ziet vertrekken. Het belangrijkste verschil tussen beide vertellingen zit in de schaatskwaliteiten van de uitdager: is die bij Dykstra ‘een zeer beste rijder’, bij De Jong betreft het een ‘heaf (‘half’) rijder.’³⁴

Besluit

Ik heb geprobeerd een eerste overzicht te geven van het uitdagen van tegenstanders bij volksvermaken, met gebruikmaking van een concreet

object. Mogelijk heeft het duel tussen ridders als voorbeeld voor de volksvermaken gediend. Hoewel ik hoop hiervoor alle relevante vermaken te hebben genoemd, sluit ik niet uit dat ik toch wat heb gemist: er zijn in de loop der eeuwen tientallen vermaken geweest en bovendien kon ik, zoals gezegd, niet of nauwelijks terugrijpen op literatuur.

Uit de gang van zaken bij de vermaken die ik wel heb genoemd, kunnen een paar algemene kenmerken van het uitdagen worden gefilterd. Alle zes beschreven vermaken - bekkesnijden (intussen uitgestorven), (admiraal)zeilen, kolven, klootschieten, kaatsen en schaatsen - zijn eeuwenoud. De uitdagende partij gebruikte een voorwerp (vaak typerend voor het betreffende vermaak: een mes, bal, kloot, schaats) als een heel lokale 'advertentie' om een tegenpartij op te roepen. Het object werd goed zichtbaar opgehangen, vanouds meest aan of in een herberg (de herberg vormde het brandpunt van het sociale leven). De tegenpartij (dat kon zowel een individu als groep zijn) ging de strijd aan als ze het object van zijn plaats haalde. De daarop volgende kamp vond in veel gevallen plaats tijdens de (jaarlijkse) kermis, die vaak gepaard ging met overlast, drankmisbruik en vechtpartijen. Dat leidde weer tot talrijke, lang niet altijd succesvolle, verboden van de overheid. Bij de strijd telde naast de persoonlijke eer vaak ook die van een groep (buurtschap, dorp). De oude manier om een wedstrijd kenbaar te maken, leeft overigens alleen nog (aangepast) bij het

klootschieten voort.

Een aantal volksvermaken heeft zijn sporen ook in de cultuur nagelaten, bijvoorbeeld als tekst op een uithangbord, in de Renaissanceliteratuur, als volksverhaal of -gedicht én in de taal, vooral als uitdrukking om de tegenpartij uit te dagen: 'het mes / de kloot / de bal / de scheuvel / schaats ophangen' of een variant daarop.

Pieter Breuker

¹*Kouwe Drukke*, jrg. 18 (2014), nr. 52, p. 39 (ik geef hier de letterlijke citaten uit *De winter* (p. 78-79; het boek is digitaal in te zien via Google books).

²Zie verder de historische Nederlandse woordenboeken onder 'hantscoe' resp. 'handschoen' (<http://gtb.inl.nl/>).

³Jan ter Gouw. *De volksvermaken*. De Erven F. Bohn. Haarlem, 1871, p. 564 (digitaal via: <https://www.dbnl.org/>).

⁴F[rederik] Nagtglas. *Iets over volksvermaken [...]*. Amsterdam/Deventer/Leiden, 1866, p. 24 (digitaal: <http://www.nutalgemeen.nl/lnk-bericht/lnk-archief/180-volksvermaak-t-nut-en-sport>).

⁵ Met dank aan oud-collega Oebele Vries voor de puntjes op de i bij deze vertaling.

⁶Jeroen Jeroense [pseudoniem voor Hieronymus Sweerts]. *Koddige en ernstige opschriften, op luyffens, wagens, glazen, uithangborden en andere tafereelen [...]*. Hieronymus Sweerts, Amsterdam, 1698, deel IV, p. 113 (digitaal via <https://www.dbnl.org/te raadplegen>).

⁷J[acob] van Lennep en J[an] ter Gouw. *De Uithangteekens. In verband met Geschiedenis en Volksleven beschouwd*. Gebroeders Kraay. Amsterdam, 1867-1869, deel II, p. 144 (digitaal via: www.dbnl.org/). In *De lotgevallen van Ferdinand Huyck* (1840). Van Lennep's nog altijd gelezen avonturenroman, geeft de schrijver in het tweede hoofdstuk een zeer uitvoerige beschrijving van het bekkesnijden.

⁸Met vriendelijke dank aan Atlas Van Stolk, Rotterdam. Op het uithangbord staat 'Bon logis'.

⁹Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* geeft onder het woord 'mes' de uitdrukking en meldt verder onder meer nog: '(bekkesnijdersterm): t.w. als uitdaging'.

Kouwe Drukke 67

In het decembernummer van *Kouwe Drukke* kunt u onder andere de volgende bijdragen verwachten:

- ✚ Gemotoriseerde schaatsen
- ✚ De "Columbus" van Gideon de Rohonczy
- ✚ Winters borduurwerk op kaarten
- ✚ Spookrijderijen
- ✚ Kerstcryptogram 2019

Redactie

¹⁰J[ohannes] le Francq van Berkhey. *Natuurlyke Historie van Holland [...]*, derde deel, derde stuk. Yntema en Tieboel. Amsterdam, 1772, 13de hoofdstuk, p. 1361-1365 (digitaal via: <https://www.dbnl.org/>). Het betreft hier het admiraalzeilen, dat wil zeggen: het uitvoeren van 'bepaalde zeilmanoeuvres, meestal [...] bij feestelijke gelegenheden. Eigenlijk het zeilen van een (willekeurige) groep schepen onder bevel van admiraal (vice-admiraal en schout-bij-nacht). Later zeilmanoeuvres met groepen van jachten ter vermaak van het publiek. Van het admiraalzeilen, waartoe men vroeger ook het spiegelgevecht rekende, zijn vaak alleen het zeilen in kiel- en frontlinie overgebleven.'
(<http://www.debinnenvaart.nl/binnenvaarttaal/woord.php?woord=a>).

¹¹Zie: S[teven] J.H. Van Hengel. *Colf. Kolf. Golf. Van middeleeuws volksspel tot moderne sport*. Uitgeverij Terra. Zutphen, 1982.

¹²WNT onder het woord 'haag-aan-veld'.

¹³Jeroense, aangehaald werk noot 5, deel 1, p. 41.

¹⁴Zie bijvoorbeeld: Johanna W.P. Drost. *Het Nederlandsch kinderspel vóór de zeventiende eeuw*. Martinus Nijhoff. 's-Gravenhage, 1914, p. 50-92 (digitaal via: <https://www.dbnl.org/>); Ter Gouw, aangehaald werk noot 3, p. 324-326.

¹⁵Ter Gouw, aangehaald werk noot 3, p. 565.

¹⁶'De historische wedstrijd tussen Ootmarsum en Oldenzaal op 27 januari 1747', die uitliep op een massale vechtpartij, leeft nog altijd voort: zo werd het sportieve deel 250 jaar na dato nog een keer nagespeeld! Zie: Martin Meijerink. *Het groot Klootschiettersboek. Een middeleeuws volksspel wordt volwaardige wedstrijdssport*. Uitgeverij Smit van 1876. Venlo/Hengelo, 2005, p. 82-90.

¹⁷Martin Meijerink, aangehaald werk noot 15, p. 78-79.

¹⁸Zie voor (veel) meer informatie *Wikipedia* onder het woord 'klootschieten' en: Ihno Alberts, Harm Wiemann en Ursula Basse-Soltau. *Das alte Friesenspiel ist jung. Klootschießen und Boßeln einst und jetzt..* Verlag Soltau-Kurier. Norden, 1984.

¹⁹Pieter Breuker. *Lytse bal, grut spul. Artikels oer keatshistoarje en keatskultuer*. Uitgeverij Wijdemeer. Leeuwarden, 2018, p. 314.

²⁰Zie: Pieter Breuker. 'Kaatsen in internationaal verband: beperkt grensverkeer mogelijk'. In: Pieter Breuker en Wio Joustra (eindred.). *Sporthistorie tussen feit en mythe*. Uitgeverij Noordboek. Z.p. [Tiel], 2004, p. 101-132.

²¹L[ukas] Rotgans. *Boerekermis*, Samuel Halma. Amsterdam, 1708, vs. 252-255 (digitaal via: <https://www.dbnl.org/>).

²²Le Francq van Berkhey, aangehaald werk noot 9, p. 1399-1400.

²³*Rotterdamsch Nieuwsblad*, 6 juli 1887, p. 1.

²⁴W[illem] Westra. 'Hoe het kaatsspel gespeeld werd omstreeks 1750'. In: *Leeuwarder Courant*, 25 mei 1903, p. 13 (alle door mij geraadpleegde kranten digitaal via: <https://www.delpher.nl/>).

²⁵'Kaatsen. Wedstrijd te Arum'. In: *Leeuwarder Courant*, 27 juli 1936, p. 14.

²⁶'De kaatswedstrijd te Witmarsum'. In: *Leeuwarder Courant*, 2 augustus 1926, p. 5.

²⁷Aangehaald werk noot 25. Overigens lijkt de uitdrukking weinig bekend (geweest) te zijn in het Fries; zo is ze niet in woordenboeken te vinden.

²⁸'Een oud gebruik'. In: *Leeuwarder Courant*, 13 december 1906, p. 2. Ook in Drenthe werden op die manier tweekampen gehouden ('Schaats ophangen' een oude Drentse gewoonte'. In: *Nieuwsblad van het Noorden*, 17 februari 1979, p. 27).

²⁹B. Bornius Alvaarsma. *De Winter. In drie zangen*. Z.p. [Leeuwarden], z.j. [1749], p. 39.

³⁰Zie voor meer informatie: <https://www.cafemoarkswal.nl/>.

³¹De 'Nederlandse Volksverhalenbank' van het Meertens Instituut-KNAW bevat een schat aan (sterke) verhalen betreffende het schaatsenrijden, maar voor zover ik heb gezien niet op het gebied van 'schaats aan de balk' (<https://www.meertens.knaw.nl>).

³²Waling Dykstra. *Uit Friesland's Volksleven [...]*. Deel I. Hugo Suringar. Leeuwarden, 1895, p. 350 [herdruk: Fryske Akademy. Ljouwert/ Leeuwarden 1970; digitaal via <https://www.dbnl.org/>].

³³<http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>

³⁴W[opke] de Jong Jacobsz. 'Metten Scroar'. In: *Friesche Volks-almanak*, jrg. 17 (1852), p. 62-66 (digitaal via: <http://www.wumkes.nl/>).

Skate- en de barokgitaar

Jaren geleden kochten wij in een kringloopwinkel in Zweden, een Levin-gitaar. Deze was helaas niet goed meer bespeelbaar en hingen wij als decoratie aan de muur. Aangezien ik gitaarspelen als hobby heb, dachten wij na verloop van tijd, waarom gaan wij deze gitaar niet repareren want nu hebben wij er niets aan. Op *YouTube* filmpjes gezien wat je er wel en zeker niet mee moet doen en uiteindelijk is deze gitaar beter bespeelbaar, missie geslaagd.

Barokgitaar

Doordat de Levin-gitaar gerepareerd was, dacht mijn echtgenoot Tjitte dat hij ook wel een geheel nieuwe barokgitaar zelf kon bouwen, vanaf een tekening en met een stapeltje hout. Zo gezegd zo gedaan. Na driekwart jaar was deze gitaar, compleet met zelfgemaakte versierselen, klaar en kreeg ik hem cadeau voor mijn verjaardag. Barokgitaren waren destijds voorzien van versieringen en ik wilde een zeer toepasselijke op deze gitaar. U raadt het al, er moest een

Tjitte Wassenaar - die nu voortaan de titel luthier¹ bezigt - de bouwer van de gitaar

schaats op komen en een draagriem van origineel schaatslint. Nu gebruikte men in de baroktijd natuurlijk geen schaatslinten, maar ik vond dat dit wel kon. De versiering aan de rand bestaat uit op maat gesneden zwarte en witte blokjes. Dit was in de baroktijd een van de gebruikelijke versieringen.

Detail van de barokgitaar

Muziek op barokgitaar

Op de najaarsbijeenkomst van 2019 laat ik deze gitaar zien met daarbij een fotoboek van de bouw ervan. Ik hoop dan twee muziekstukken te kunnen spelen, genaamd: *IJsvrij* gecomponeerd door G. Oltersdissen en *Schaatsen op mijn noren* gecomponeerd door Theo Wiersma. Het moet niet gekker worden, maar er is dus ook al muziek over het schaatsen.

Edith Wassenaar

¹Een luthier is iemand die snaarinstrumenten maakt en repareert. Het woord luthier is afkomstig van het Franse woord luth, hetgeen luit betekent.

Schaats met neusbekleding

Kort geleden heb ik een paar schaatsen kunnen verwerven, die ik niet goed kan duiden. Misschien zijn er verzamelaars die mij na het lezen van de beschrijving en het bekijken van de foto's verder op weg kunnen helpen?

Beschrijving

De schaatsen zijn 41 en 42 cm lang en de voetstapels zijn 7 cm breed. Ze hebben ronde, flink uitgesleten riem- of vetergaten.

Op de robuuste houten voetstapel bevindt zich een vastgespijkerd blinken beschermplaatje van 10 bij 7 cm plus een gesmede haak met opstaande rand die de voet op zijn plaats moet houden tijdens het schaatsen. In het hout zijn tevens de initialen *T. K.* ingesneden.

Een soort metalen koker omsluit de voorzijde van de houten neus. De hals loopt aan de voorzijde op tot 9 cm en eindigt in een klein krulletje.

De hak van de schenkel zit niet vast met een kramschroef maar met een spijker bij de ene en met een gesmede nagel bij de andere schaats.

De schaatsen hebben zo te zien geen merkteken.

Ik wil de schaatsen in verband met het risico op beschadiging van hout en blik nog even niet demonteer. Mogelijk komt er dan toch een uitsparing voor een hakschroef onder het blinken beschermplaatje te voorschijn.

Welk model?

Kunnen we deze schaatsen beschouwen als een variant op de halfbektelede kruischaats? Zie Schaatshistorie.nl > *Schaatsmodellen*. Ik ben zeer benieuwd naar de mening van anderen.

Jan Biegelaar

De Dream, mijn Elfstedentocht

Als je heel je leven al, of althans vanaf het moment in je jeugd dat je voor het eerst op houten Friese doorlopers staat, het gevoel hebt dat je iets aan het doen bent dat meer is dan alleen maar de zoveelste sport of simpel tijdverdrijf, dan is het niet zo gek dat je daar op de een of andere manier ook een *Droom* aan koppelt die je graag in vervulling ziet gaan.

Een ononderbroken lint van schaatsers

Die *Droom* is er niet altijd geweest, zeker niet vanaf dat prille begin; ik weet nog dat ik als zevenjarig jochie door mijn vader op diens rug richting kanaal werd gedragen alwaar ik achter een oude keukenstoel moest zien mezelf *the noble art of skating* aan te leren.

Van schaatsen had mijn vader geen kaas gegeten en op het sportieve vlak had ik - behalve verhalen over vervlogen voetbaldagen - ook niet al te veel van hem gezien. De enige die in mijn ogen de schaats-eer van de familie in die winter van 1963 hoog trachtte te houden was mijn grootvader, die in een vlag van acute verstandsverbijstering op vergevorderde leeftijd besloot de stoute schaatsen nog maar eens een keer onder te binden, zijn pijp aan te steken en kaarsrecht -

volgens hem de enige echte houding in het leven, dus zeker ook op 't ijs - weg te rijden; de rest van de familie sloeg zijn doodsverachting met de schrik om het hart gade en men vreesde met grote vreze voor grootvaders toekomst. Het pakte goed uit, maar echt van invloed op mijn verdere schaatsverslaving was het denk ik niet. Wat zeker wél van invloed was, is die winter van 1963 met z'n waanzinnig dikke ijsvloeren, toen zelfs zware landbouwtractoren met het grootste gemak het ijs sneeuwvrij ploegden voor iets dat, wat ik pas veel later concludeerde, een toertocht moet zijn geweest.

Die ene memorabele zondag in de winter van '63 leek 'ons kanaal' in bezit te zijn genomen door één groot, ononderbroken lint van schaatsende mensen. Dat heeft ongetwijfeld veel indruk gemaakt op mij; ik heb het grootste deel van die dag vanachter het kamerraam naar de verrichtingen van al die mensen staan turen. Vanuit mijn positie zag ik slechts voorovergebogen bovenlichamen voorbijkomen, maar ik wist zeker dat daar ergens onder zich schaatsen moesten bevinden.

Zoiets te kunnen volbrengen leek een *Droom*. Dat je daarvoor wel iets beter moest kunnen schaatsen dan ik kon en bij voorkeur ook nog zonder stoel was me toen reeds duidelijk. Het zou er ooit van moeten komen was mijn stellige

overtuiging. In de loop van de daaropvolgende jaren werd m'n wereld steeds groter, ging het schaatsen me steeds beter af, werden de houtjes vervangen door professionele noren en zie, de tijd werd er rijp voor ... maar, voor wat eigenlijk? Voor mij was Friesland toen nog een ander land - iets waar ik na mijn huwelijk wel degelijk anders over ben gaan denken - en de Elfstedentocht kwam in mijn belevingswereld niet voor als een of ander heilig doel. Nog niet.

**“Het is erg om
aan de Elfste-
dentocht mee
te doen,
maar ...
véél erger is
het om thuis
te moeten
blijven!”**

Kansen laten liggen ...

Pas in 1985 zal er iets van nervositeit ontstaan als een van mijn collega's op school besluit 'hem te rijden' en het niet alleen bij dat besluit laat, maar de tocht der tochten ook succesvol beëindigt en 'uitgerust' met zilveren kruis in Lelystad terugkeert. Daar wordt de kiem gelegd die het jaar daarna al lijkt uit te lopen. Volgens vriend en collega N. had ik hem makkelijk kunnen uitrijden. Tja, achteraf ... Zo vaak wordt deze tocht niet verreden en als de kans zich dan in 1986 opnieuw voordoet, probeer ik te lobbyen voor een lidmaatschapsbewijs van de Vereniging “De

Friesche Elf Steden”, want lid worden blijkt na de tocht van 1985 een utopie geworden. Het beeld bestaat dat heel schaatsend Nederland lid is dan wel lid wil worden, terwijl er slechts 16.000 gelukkigen mogen deelnemen.

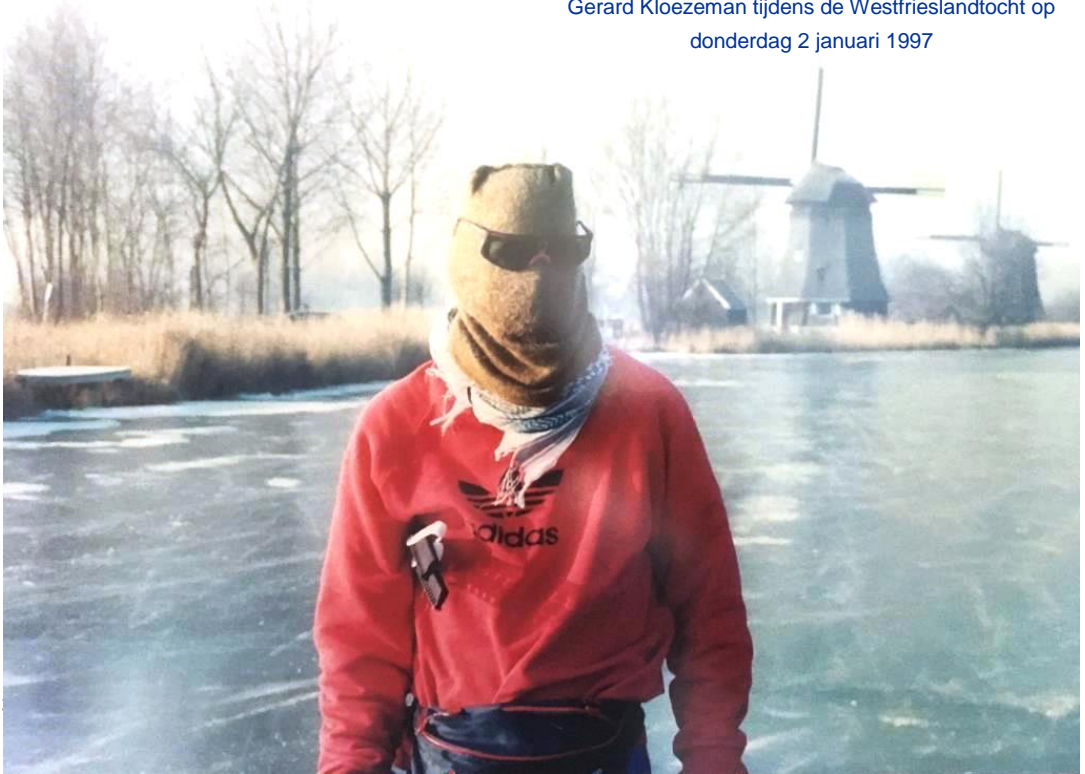
Mijn lobby leidt uiteindelijk tot niets, ik word vervolgens (spontaan) ziek en zie thuis op de bank voor de tv liggend Evert van Benthem voor de tweede maal achtereenvolgens winnen.

Ook deze keer zou ik waarschijnlijk best een redelijke kans gemaakt hebben om ... De omstandigheden leken geenszins op die van 1963 en wederom word ik achteraf geconfronteerd met mensen die ook deze tocht met succes hebben uitgereden, mensen waarmee ik me zo op het eerste gezicht schaatsend wel durf te meten.

Wat al die jaren daarna blijft hangen is een katterig gevoel ten aanzien van het fenomeen Elfstedentocht. Ik heb m'n kansen laten liggen, de winters werken niet langer mee en ikzelf koers richting veertigste levensjaar. In 1995 echter, dreigt iets dat door mij als een dolletje op gang is gebracht uit te lopen op een uiterst serieuze onderneming. Ik weet dat N. steeds meer bezeten is geraakt van het verschijnsel schaat-

sen. Zijn huis lijkt meer en meer op een schaatsmuseum en als er natuurijs ligt in de sloten en vaarten is hij niet langer de oude. Maar hoe zit het met nog een keer de Elfstedentocht rijden? Ik waag het te betwijfelen of die tocht ooit nog een keer komt en daag N. uit voor de alternatieve tocht in Finland. Hij hapt onmiddellijk toe. Een weinig later raadt fietsvriend Okke ons aan niet naar Finland te gaan maar naar Oostenrijk, daarbij een ietwat aantrekkelijker beeld schetsend: het is er beduidend minder koud, de ijskwaliteit is beter en er is een geringere kans op uitstel c.q. afstel in verband met de ijs- en weersomstandigheden en ook financieel is het een stuk aantrekkelijker. We hoeven niet lang na te denken. Finland wordt Oostenrijk. Weer wat later valt ook Oostenrijk af. Ik ben een aantal malen ziek geweest en niet naar mijn werk gegaan en voel me bezwaard drie dagen vrij te vragen voor onze onderneming. Uitstel tot volgend jaar lijkt een betere optie. Niet volgens N. echter, wiens kennis omtrent de vaderlandse winters tot een uiterst optimistische kijk op de aanstaande winter had geleid: *“Hij komt er echt wel dit jaar, let maar op”*.

Gerard Kloezeman tijdens de Westfrieslandtocht op donderdag 2 januari 1997

De barometer staat op 'dreigend'

En hij komt er inderdaad ... voor ons ... en bijna ook voor heel schaatsminnend Nederland. Het plan ontstaat dat we als niet-leden op de dag van de Elfstedentocht zullen proberen te starten in Bolsward om van daaruit de hele ronde te volbrengen. We zullen zo geen last hebben van de 'witrijders' en, beter nog, zij zullen geen last van ons zwartrijders hebben. Maar wanneer durft een Elfstedenbestuur nog een beslissing te nemen omtrent het doorgaan van deze tocht? Dan zit er niets anders op dan hem zelf maar te organiseren, voor het echt te laat zou zijn. Zaterdag 3 februari wordt in eerste instantie geprikt als de dag waarop het zou moeten gebeuren, start en finish in Leeuwarden, geen concessies. Als het Elfstedenbestuur eens zo rap zou kunnen beslissen als wij tweeën. Het woord is gesproken en er is rook alom. Niet alleen rook echter. TV-beelden die deze week met meer dan gemiddelde belangstelling worden verslonden doen ernstig gewag van tig-tallen wakken in geheel Friesland, talrijke stukken hopeloos slecht ijs, evenzovele plekken waar gekluund dient te worden en onze animo neemt zienderogen af. Als zelfs een doorgewinterde Elfsteden-crack als Evert van Benthem zijn nood klaagt op tv over de slechte omstandigheden - hij rijdt de tocht samen met een aantal bevriende en uiterst ervaren toerrijders, maar besluit Dokkum links te laten liggen - valt voor ons min of meer vanzelfsprekend het doek.

Maar het blijft wel steeds aardig vriezen en vrijdagavond 2 februari besluiten we ineens toch door te zetten; het zal zondag a.s. dienen te gebeuren. Nog langer wachten lijkt een al te groot risico. Het komt nu ineens allemaal toch wel erg dichtbij. Tijd om er nog eens echt goed over na te denken is er niet, de spanning stijgt van minuut tot minuut en de barometer thuis staat op 'dreigend'. Men wordt nerveus van mijn lichtelijk chaotische voorbereidingen en het wordt de hoogste tijd om op te stappen. Ik begeef me die zaterdag in de loop van de middag richting Leeuwarden alwaar N. inmiddels enige ijsverkenningen uitvoert om zo onze tocht

's ochtends in het donker met iets minder vrees tegemoet te zien. We hebben elkaar die ochtend nog toevallig - kan men hier nog wel van toeval spreken? - ontmoet in de plaatselijke HEMA, beiden voorovergebogen bij een rek met batterijen, essentieel voor de zaklantaarns die we bij ons zullen hebben om de volgende ochtend de eerste uren op het ijs zonder al te veel kleerscheuren door te kunnen komen.

Onrustige nacht

Voor iemand die op een MBO-College genaamd 't Roer werkt, moet hotel 't Anker een aardig onderkomen zijn ... dacht ik aanvankelijk.

Na een simpele begroeting en wat quasi plichtmatige uitwisseling van gegevens over de reis en het Friese ijs besluiten we snel een voedzame maaltijd te nuttigen, onderwijl de kaarten er nog maar eens op naslaand. N. heeft zijn voorbereiding zorgvuldig gedaan. Eenmaal terug op onze kamer dient alles nauwkeurig klaargelegd te worden voor de volgende ochtend van vroeg vertrek. Na een onrustige nacht waarvan ik me kan herinneren dat er een groepje Friezen 's nachts voor ons kamerraam luid stond te discussiëren over het feit of je je als Fries nou wel of niet aan die Hollanders diende te verkopen, word ik om tien over vier 's ochtends wakker, twee minuten voordat onze reiswekker afloopt. Naast onze kamer, op de gang, staat iemand voor de deur van kamer 4 luid voor te lezen uit ... de Bijbel. Het nut hiervan ontgaat me op dit nachtelijk uur, evenals de voorlezer zelf waarschijnlijk, maar ik realiseer me dat op een dag als deze elk beetje hulp, van welke kant dan ook, wel eens zeer welkom zou kunnen zijn.

Om precies 5 uur verlaten we het hotel, hordenlopend over drie paar uitgestoken benen die ons vol bewondering sterkte wensen en waarschijnlijk als we de deur achter ons hebben dichtgetrokken voor compleet gek verklaren.

Ik besef nu wat ik de afgelopen 24 uur al lang vermoedde: het *point-of-no-return* ligt inmiddels definitief achter ons.

[Het volledige verslag van de Dream kunt u lezen op Schaatshistorie.nl](#)

Kloezeman op eigen houtje

Hoe het Gerard Kloezeman vergaat op zijn zwarte Tocht der Tochten in 1996, kunt u verder lezen op Schaatshistorie.nl.

Gerard is in die Elfstedentochtloze winter natuurlijk niet de enige die de route rijdt. Vermoedelijk gaat het al met al om zo'n 2000 fanatiekelingen, al zullen we het exacte aantal nooit weten.

Hans Zoet (1939-2012), bekend van radio en tv, richt in een spontane opwelling het Genootschap "Us Eigen Houtsje" op en organiseert in samenwerking met

brouwer Bavaria en ijsstadion Thialf een huldingbijeenkomst voor schaatsenrijders die de tocht in 1995-1996 op eigen houtje hebben gereden. Gerard Kloezeman reageert op de oproep, is erbij op 24 maart in Thialf en houdt er dankbare herinneringen aan over.

Redactie

Kritiek op ludieke actie

Hoewel het nooit de bedoeling is geweest van Hans Zoet om de Elfstedenvereeniging in de wielen te rijden kwam er van enkele leden kritiek op de ludieke bijeenkomst van zijn Genootschap. Kinnesinne?

Gerard Kloezeman, verkleed als Elwood uit de *Blues Brothers*, in het halfverduisterde Thialfstadion tijdens de buitengewone bijeenkomst op 24 maart 1996.

Bovenstaande foto met de tekst "Is dit jouw kont?" is de blikvanger boven een tweetalige en paginagrote oproep van Genootschap "Us Eigen Houtsje" in de landelijke bladen op 7 maart 1996.

Genootschap 'Us Eigen Houtsje'

OORKONDE

In de winter van '95/'96 heeft

G. W. Kloezeman

op één dag de barre 200 kilometer langs de Friese Elfsteden, op 'eigen houtje', per schaats afgelegd.

Deze meest eigenwijze schaatsonderscheiding ter wereld werd overhandigd op 24 maart 1996 tijdens een buitengewone bijeenkomst van ons genootschap in het Heerenveense Thialf-stadion.

Voorzitter
Genootschap
Us Eigen Houtsje

Hans Zoet
Hans Zoet

Voorzitter
Raad van Bestuur
Bavaria B.V.

Dr. R.J.J.M. Swinkels
Dr. R.J.J.M. Swinkels

De oorkonde en het miniatuurschaatsje ontving Gerard Kloezeman uit handen van Henk Gemser. Er werden in totaal 911 oorkondes en schaatsjes uitgereikt.

Wijlen Willem Wielaard maakte 2000 miniatuurschaatsjes voor "Us Eigen Houtsje". Hij beschouwde het later als zijn mooiste opdracht.

Alle rijders die op 24 maart 1996 persoonlijk aanwezig waren mét een getuige ontvingen als aandenken een bierglas met het logo van Bavaria aan de ene en dat van "Us Eigen Houtsje" aan de andere kant.

Schaats- en ijsstokken

Wanneer u dit leest zit de najaarsbijeekkomst er al weer op. Misschien waren er veel verzamelaars die hun schaats- en ijsstokken hadden meegenomen en is er een levendige discussie ontstaan; dit naar aanleiding van het artikel en de oproep van Krijn van der Ham in KD65. In ieder geval wil ik in deze uitgave mijn zienswijze daarop weergeven, al heb ik op de vraag van Krijn over namen van makers geen antwoord.

Veiligheid voorop

De ijsstok, ook wel ijshaak genoemd, werd naar mijn idee gebruikt voor de veiligheid, om het ijs te testen of het sterk genoeg was, vooral bij punten waar het ijs van kleur of structuur veranderde. In de Scandinavische landen en Duitsland worden ze nog steeds gebruikt. In Nederland is dat minder aan de orde omdat hier veel ijsclubs zijn die routes uitzetten en het ijs onderhouden en beveiligen, maar in het veel dunner bevolkte Zweden, Finland en Noord-Duitsland ligt dat wat anders. Neemt niet weg dat je ook in Nederland niet voorzichtig genoeg kunt zijn. Kijken we op oude schilderijen en op oude te-

gels dan komen daar heel vaak figuren op voor die een ijsstok over hun schouder meevoeren. In het verleden gebruikte Sjirk Veldstra, rayonhoofd van Bartlehiem, nog wel eens een ijsstok om de dikte van het ijs te meten. Steek je met een ijsstok (met ijzeren punt) gemakkelijk door het ijs dan is waakzaamheid geboden. Ook aan het geluid kun je af leiden of het ijs dik of dun is. Hoe hoger het geluid, hoe dunner het ijs. Tegenwoordig gebruiken ze een accuboor en ik begreep laatst dat er zelfs zonder boren vanuit de lucht te meten valt hoe dik het ijs is. Moderne technieken verdringen oude hulpmiddelen.

Mogelijk had een stok ook nog enig nut als je onverhoopt toch nog te water raakte, al was het alleen maar dat iemand je daarmee er dan uit kon trekken.

Knop of haak

Niet altijd zie je op schilderijen een haak afgebeeld, maar dikwijls wel. Een knop op het einde komt maar een enkele keer voor naar mijn idee. Mijn moeder kwam van oorsprong uit de Krimpenerwaard en als mijn opa ging melken dan ging hij met de schouw naar het land. Hij stond achterop de schouw en maakte dan gebruik van

een kloet, die ziet er vrijwel het zelfde uit als een ijsstok. Van kenners heb ik wel eens begrepen dat de punt en haak van een kloet zwaarder zijn uitgevoerd dan bij een ijsstok. Elders werd het ding misschien ook wel vaarboom of bootshaak genoemd. Of de kloet van mijn opa een knop had weet ik niet meer, in ieder geval was deze niet beschilderd, maar dat laatste zegt natuurlijk ook weinig. Soms staat er op een schilderij een stelletje afgebeeld dat aan het schaatsen is, waarbij de man in het gezelschap een ijsstok over zijn schouder meeneemt en de dame de manspersoon vast houdt. Ze rijden dus niet aan de stok. Over het algemeen zie je een figuur met ijsstok altijd solo rijden en nooit in een groep. Kijken we nu naar de poster van F. de Haenen

afb. 1 dan zie je ter hoogte van de molen nog duidelijk de haak zitten aan de stok; hier werd dus een ijsstok gebruikt als schaatsstok. Op de reclameafbeelding van Rademakers Hopjes afb. 2 is de haak verdwenen, maar ik denk dat niemand zal tegen spreken dat de één geïnspireerd is op de ander.

Op de schouder of onder de arm

Een andere constatering is dat in het begin de

schaatsstok ook op de schouder werd meegenomen. Dat zie je op schilderijen van Jan Abrahamsz Beerstraten, bijvoorbeeld *Wintergezicht Ouderkerk aan de Amstel* (1659) en *Het Paalhuis en de Nieuwe Brug, gezien van af het Y* (1663). Meer schilderijen met figuren die aan de stok rijden ben ik zo snel niet tegen gekomen. De reclameposters van Batavus en Vonk waar figuren aan de schaatsstok rijden hebben de stok onder de arm. Op de poster van Vonk heeft het inderdaad meer weg van een vlaggenstok, met een grote ronde knop aan de voorzijde en niets aan de achterzijde. Bij Batavus zien we alleen de achterzijde en is de voorzijde uit beeld. De achterzijde heeft echter wel een knop. Bij het rijden aan de stok is het van belang dat alle rijders dezelfde slag hebben, zo niet dan werkt het vaak remmend. Hebben ze wel dezelfde slag dan kunnen ze elkaar voorttrekken dan wel duwen, een vorm van opleggen. Voor wedstrijdrijders in de Elfstedentocht is dat verboden.

Eigen collectie

Alle schaatsstokken en de ijsstok in mijn bezit afb. 3 hebben knoppen, de ijsstok uiteraard één, maar de schaatsstokken allemaal twee. Dit was

ook het geval bij de stokken van Krijn uit KD 65. Stokken 2, 3 en 4 (van boven gezien) zijn te gebruiken voor drie aan de stok, de andere lenen zich door hun korte lengte daarvoor volgens mij niet. Al mijn schaatsstokken zijn beschilderd en nummer drie is zelfs voorzien van initialen (T.S.) en een jaartal (1894) *afb. 4 + 5*.

Hier nog even een overzicht van mijn schaatsstokken en ijsstok met hun gegevens: *afb. 3*

- ✚ Nr. 1 Ijsstok lang 169 cm en een dikte van 26 mm gemarmerd;
- ✚ Nr. 2 Schaatsstok lang 161 cm en een dikte van 28 mm. Rood-wit-blauw gedraaid, Hollandse kleurstelling;
- ✚ Nr. 3 Schaatsstok lang 140 cm en een dikte van 28 mm. West-Friese kleurstelling met jaartal en initialen;
- ✚ Nr. 4 Schaatsstok lang 124 cm en een dikte van 29 mm. West-Friese kleurstelling;
- ✚ Nr. 5 Schaatsstok lang 116 cm en een dikte van 28 mm; blauw;
- ✚ Nr. 6 Schaatsstok lang 113 cm en een dikte van 25 mm. Rood-wit-blauw gedraaid, Hollandse kleurstelling;

- ✚ Nr. 7 Schaatsstok lang 109 cm en een dikte van 23 mm. West-Friese kleurstelling.

Regelgeving voor gebruik

Niet iedereen was altijd even blij met rijden aan de stok. In een bijlage van de *Groninger Courant* (26 nov. 1822) stonden heel veel artikelen genoemd van wat we nu een APV (Algemeen Plaatselijke Verordening) noemen. Artikel nummer 158 wil ik u niet onthouden.

Art. 158. Het wordt verboden, om op de banen der schaatsrijders, zoo op de Stadsgrachten, als diepen en kanalen in deze Gemeente, wanneer twee of meer personen te zamen en elkanderen vasthoudende, het zij onmiddellijk, het zij door middel van een stok, touw of iets dergelijks, op schaatsen rijden, zulks anders te doen, dan achter elkanderen en behoorlijk opgesloten.

In zowel de 19^e als de 20^e eeuw werden er ook wedstrijden gereden met drie aan de stok. Er kon zelfs een kapitaal mee worden gewonnen. Zo reikte ijsvereniging Thialf uit Heerenveen in 1876 en 1880 respectievelijk 150 en 175 gulden aan de winnende drietallen uit, zoals uit krantenberichten blijkt. In die tijd had je met een weekloon van fl 10,00 al een riant salaris, dus tel uit je winst.

Een reglement heb ik tot op heden niet terug kunnen vinden. Werd je wellicht gediskwalificeerd als een rijder of rijdster de stok los liet? Telde de eerste of de laatste die over de meet kwam en moest de stok aan bepaalde eisen voldoen? Misschien waren de knoppen wel verplicht of was een bezemsteel ook toegestaan?

Matthy van Klaveren

In de schroef

Bij toeval stuitte ik op een advertentie in de *Leeuwarder courant* van 17 juni 1831 met de strekking dat schaatsen in de schroef werden geslepen. De link met de bankschroef was snel gemaakt en *Van Dale* bevestigde mij dat een schroef ook een klem kon zijn.

De Notaris J. RUARDI, te Sloten, zal, op Donderdag den 23 Junij 1831, des morgens om 9 uren, ten sterfhuize van wijlen *Lense Huisman*, in leven Mr. Grofsmid te Sloten, publiek bij boelgoed en gereeden gelde, presenteren te verkoopen: Eene aanzienlijke partij wel geconserveerde GROFSMIDS GEREEDSCHAPPEN, bestaande onder anderen in twee Aambeelden, twee Blaasbalgen, een Schroefbank met twee Schroeven, en daarbij behoorende Laden, een Koelbak, twee groote en een kleine Slijpsteen met Krukken, eene partij ijzeren Hamers en Tangen in soorten; voorts het benoodigde gereedschap bij de Noodstal; een paar houten Schalen met ijzeren Evenaar, eenige nieuwe looden Gewigten, twee Schroeven om schaatsen te slijpen, een houten Spijkerbak met laden, eene Schaarslijperij met haar toebehooren, en voorts nog eene menigte Smidgereedschappen van allerlei soort, en hetgeen verders tot eene complete Grofsmederij is behoorende
ZEGT HET VOORT.

Vooraf in het begin van de 19^e eeuw kwam ik de eerste advertenties tegen, veelal te vinden in couranten van de noordelijke provincies. De advertenties stonden op een pagina met ook veel advertenties voor 'Hardrijderijen op de schaats'.

Nu spreken we over een werkbank met een bankschroef, toen over een schroefbank met een schroef.

Een hoek in het snijvlak

Het is dus een manier van slijpen die bijdraagt aan enige zuiverheid van het geslepen ijzer.

Wedstrijdrijders wisten precies op welk geslepen ijzer de beste resultaten konden worden bereikt.

Die schuin geslepen kant, zonder draad, werd vanaf dat moment steeds belangrijker. Voor de hoek in het snijvlak had men een slijpblok met de twee handvatten. De onderzijde had al die schuine zijde of de steunplaat voor de steen werd in een hoek geplaatst.

Hieronder de oudste vermelding van 'in de schroef' uit de *Groninger courant* van 18 maart 1803.

Die conclusie is wel terecht omdat ik genoeg slijpblokken bezit in beide uitvoeringen.

Niet iedereen adverteerde

Op zoek naar zoveel mogelijk advertenties over *slijpen in de schroef* vond ik er ruim vijftien over de periode 1800-1933.

Alleen ambachtslieden die de moeite namen voor het plaatsen van een advertentie worden er nu uitgehaald, terwijl er mogelijk honderden actief waren.

De vraag blijft of de nu bekende slijpblokken wel gebruikt werden in die periode, of dat 'de schroef' er toch anders uit zag.

Aad van den Ouweelen

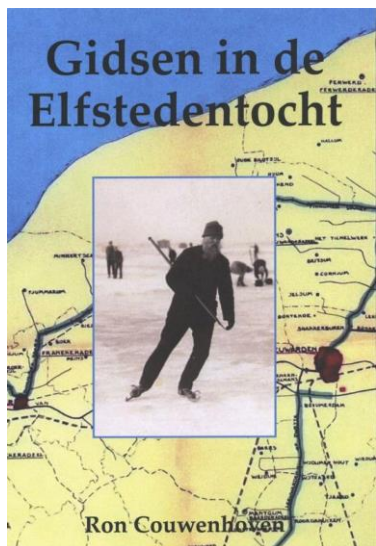
In de van ouds bekende Machinale Schaatsenslijperij slijpt men Schaatsen in de Schroef, voor schoon- en hardrijden; maakt men Gebogen en Gesneden Schaathouten, tegen lage prijzen.
G. BEKS,
Wagenmakerij, Sledemenerstr. 10.

** By M. DE BRUIN onder de Freule van MIDDELSTUM aan de Noordkant van de groote Markt, zyn te bekomen beste Mallaga Citroenen, Appel-Cinen, beste Labberdaan a 3 ft. per Pond, als mede beste geweekte Stokvis a 2 ft. *t Pond, beste Bleyse Castanies a 3½ ft. en by de 25 of meerdere Ponden a 3½ ft. per Pond, en by de Mat merkelyk minder, beste Silotten a 5 ft. per Pond, beste Tavel-Appels, benevens alle zoorten van zuure en zoete Pot-Appelen, en Peeren, verzoekt vriendelyk gunst en reccommandatie. — NB. By bovengemelde worden alle zoorten van SCHAATZEN geslepen in de Schroef.

Boek en zopie 66

Kennelijk zijn veel schaatsboekenschrijvers bezweken tijdens de zomerhitte, want de oogst is nogal mager dit keer. Ook het eerder aangekondigde *Papieren winters* liep vertraging op.

Gidsen in de Elfstedentocht – Ron Couwenhoven

Ron was de warmte voor met een interessant boekje dat een uniek aspect van de Elfstedentocht belicht: het gebruik van gidsen, die de rijders bij nacht en ontij over de uitgestrekte Friese meren loodsten. In de eerste vier officiële tochten fungeerden ze zelfs als gangmakers voor de latere winnaars.

Dankzij de boeiende verhalen over kerels die doorgaans in de anonimiteit bleven, lees je deze nieuwe 'Couwenhoven' in één adem uit.

Hardcover, 146 pagina's. Te bestellen voor € 19,50 bij Bol.com

Holland Winter wonderland - Frans Lemmens

Hoe we dit prachtige fotoboek, een stoeptegels van 28 x 28 cm en 192 pagina's dik, over het hoofd hebben kunnen zien, is een raadsel. Deze aanrader verscheen vorig jaar al, maar we brengen hem alsnog graag onder je aandacht.

In dit tweetalige boek (Ned/Eng) wordt in meer dan 150 foto's de essentie van de winter weergegeven. De landschappen, stadsgezichten, schaatsers, het dierenleven; alles is verstillend onder een laag van kou, ijs en sneeuw. Het levert foto's op die van alle tijden zijn. Holland in de winter, mooier kan het bijna niet worden.

Hardcover.

Te bestellen voor € 29,99 bij Bol.com.

English Skating – Henry C. Lowther / Bev Thurber

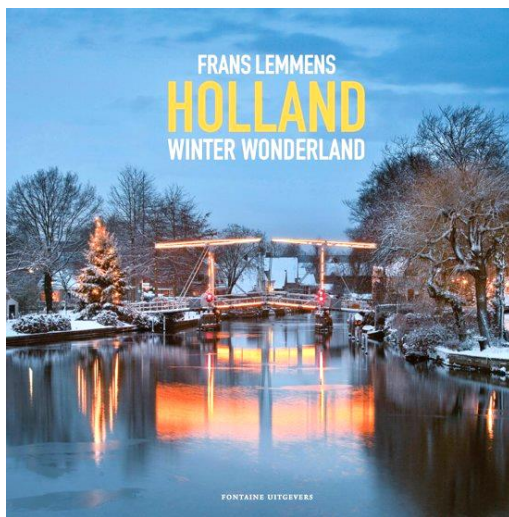
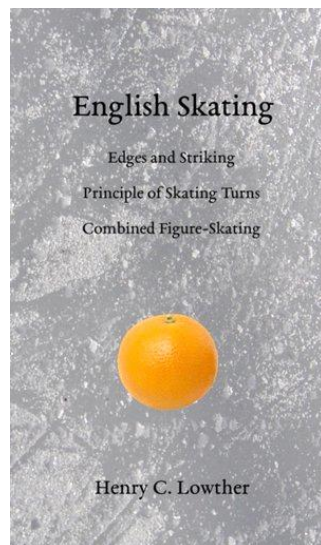
De Amerikaanse schaatsliefhebster Bev Thurber, aangesloten bij De Poolster, verzorgde de heruitgave *English Skating*, een verzameling van drie boekjes die Henry C. Lowther aan het begin van de twintigste eeuw over het Engelse kunstrijden publiceerde. Lowther was een Brits diplomaat, wereldreiziger en vooral ook een zeer bedreven kunstrijder. Deze heruitgave bevat de volledige tekst van de drie originele boekjes met alle figuren die worden beschreven. Informatie over de schrijver is toegevoegd en noten maken de tekst toegankelijk voor hedendaagse lezers.

Het boek behandelt met name de techniek van het Engelse kunstrijden: hoeken, bochten en figuren, en ook die voor meerdere rijders tegelijk.

227 + 4 pagina's.

Te bestellen met harde of zachte kaft voor respectievelijk € 33,95 of € 22,95 bij Donner.nl

Niko Mulder

Kouwe Drukke

Kouwe Drukke is een uitgave van Stichting De Poolster, verzamelkring van schaatsen en winterse objecten en verschijnt driemaal per jaar. Misdrukken, bezorgfouten en dergelijke melden bij:

Martin van der Bij ☎ 06-18062669 ✉ administratie@stichtingdepoolster.nl

Redactie-adres

Niko Mulder, Schoener 48-01, 8243 XT Lelystad; ✉ redactie@stichtingdepoolster.nl

Redactieleden Kouwe Drukke

- Els Harinck ✉ elsharinck@cs.com
- Matthy van Klaveren ☎ 0251-241492 ✉ matthy.klaveren@online.nl
- Theodoor van der Kooi ☎ 030-6046362 ✉ theodoorvanderkooi@12move.nl
- Niko Mulder ☎ 0320-251663 ✉ n.mulder@hccnet.nl

Druk

Drukkerij Jubels bv, Amsterdam

Bestuursleden Stichting De Poolster

- Frits Locher (*voorzitter*) ☎ 06-15114470 ✉ voorzitter@stichtingdepoolster.nl
- Peter Bloemendaal (*secretariaat en ledenadministratie*) ☎ 0318-417583 ✉ secretariaat@stichtingdepoolster.nl
Groenestraat 58, 6721 JC Bennekom
- Martin van der Bij ☎ 06-18062669 ✉ administratie@stichtingdepoolster.nl
(*penningmeester*)
- Krijn van der Ham ☎ 0183-351490 ✉ veilingcommissie@stichtingdepoolster.nl
(*contactpersoon veilingen*)

Website Stichting De Poolster

<http://www.verzamelkringdepoolster.nl>

- Maarten Dijkstra ☎ 072-5610916 ✉ webredactie@verzamelkringdepoolster.nl

Website Schaatshistorie.nl

<http://www.schaatshistorie.nl>

- Frits Locher ☎ 06-15114470 ✉ redactie@schaatshistorie.nl

Lidmaatschap

Het lidmaatschapsgeld dient eens per jaar rond 1 juli te worden betaald. Verzamelaars of geïnteresseerden die zich willen aansluiten worden verzocht € 30,- over te maken op rekeningnummer NL55INGB0004324260 en BIC: INGBNL2A t.n.v. Stichting De Poolster met vermelding van naam en lidmaatschapsgeld 2019-2020. Graag dan ook uw adresgegevens doorgeven aan:

secretariaat@stichtingdepoolster.nl.

Kopij

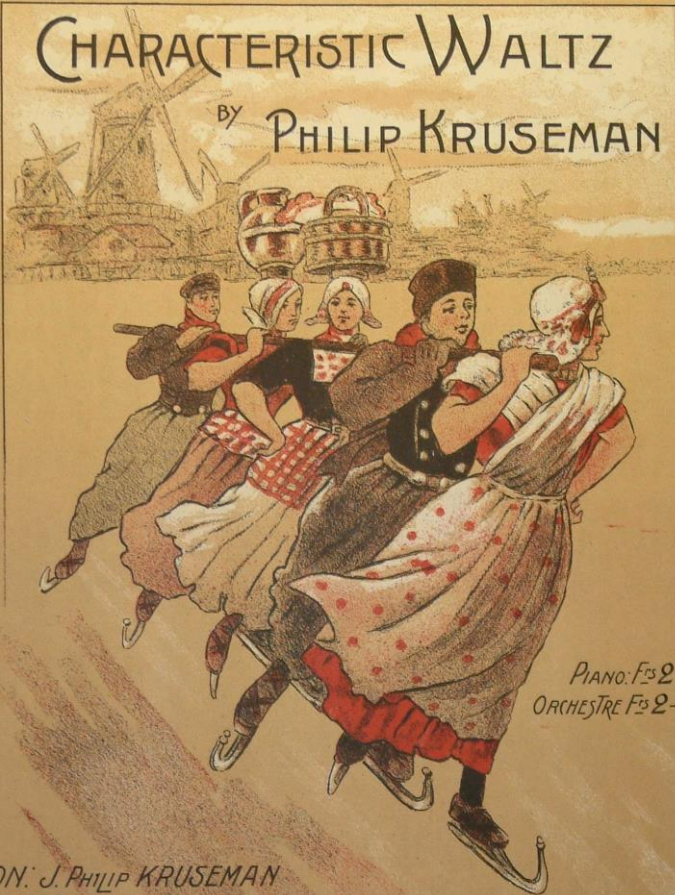
Voor Kouwe Drukke nummer 67, december 2019, moet de kopij uiterlijk 1 november 2019 binnen zijn. Bij voorkeur per e-mail (als bijlage), handgeschreven of getypt mag ook. Kleine berichtjes kunnen ook worden doorgebeld. Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij zijn verkrijgbaar bij de redactie. De redactie kan artikelen om diverse redenen weigeren, inkorten of doorschuiven naar een volgende uitgave.

De artikelen in Kouwe Drukke mogen zonder schriftelijke toestemming van de auteurs niet worden gebruikt voor andere publicaties.

La vraie Danse des Patineurs Hollandais

THE SKATING GLIDE

CHARACTERISTIC WALTZ
BY PHILIP KRUSEMAN

PIANO: F. S. 2 - NET
ORCHESTRE F. S. 2 - NET

ÉDITION: J. PHILIP KRUSEMAN
'S GRAVENHAGE (HOLLAND)

PARIS: F. D. MARCHETTI — BRUXELLES: J. B. KATTO

LEIPZIG: OTTO JUNNE

Tous droits réservés pour tous pays.

Copyright by Philip Kruseman.